

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Кам'янець-Подільська міська організація партії «НАША УКРАЇНА»

**ГЕТЬМАН ПАВЛО ПОЛУБОТОК:
ЛЮДИНА І ПОЛІТИК
(ДО 360-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Збірник матеріалів студентської науково-практичної конференції

**Кам'янець-Подільський
2010**

УДК 94(477)''16''(092)(063)
ББК 63.3(4Укр)4-8Я431
Г44

Рецензент:

Степанков В.С., доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, академік УАІН.

Редакційна колегія

Копилов С.А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (науковий редактор);

Газін В.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України (відповідальний редактор);

Дубінський В.А., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії;

Шкільнюк С., студентка IV курсу історичного факультету, голова наукового сектора Ради студентського самоврядування.

Г44 Гетьман Павло Полуботок: людина і політик (до 360-річчя від дня народження): Збірник матеріалів студентської науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2010. – 44с.

УДК 94(477)''16''(092)(063)
ББК 63.3(4Укр)4-8Я431

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників студентської науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю від дня народження наказного гетьмана Павла Полуботка, яку було проведено на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 14 травня 2010 р.

Розрахований на науковців, пошукачів, студентів, освітян, і усіх, хто цікавиться проблемами історії України-Гетьманщини.

К-ПНУ ім.І.Огієнка, 2010

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Газін В.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України.
2. Вавшко Ю, студент V курсу історичного факультету.
3. Русецька О., студентка V курсу історичного факультету.
4. Ткачук Я., студент V курсу історичного факультету.
5. Гончар М., студентка V курсу історичного факультету.

Політика Росії щодо козацької України в другій половині XVII ст. (допетровський етап)

Друга половина XVII ст. стала періодом, коли Московська держава, виношуючи амбітні плани здобуття панування в регіоні Центрально-Східної Європи, на шляху їх досягнення здійснила поступову й поетапну інкорпорацію українських земель. При цьому московським керівництвом цей процес вважався як об'єктивно необхідний для реалізації своїх зовнішньополітичних планів.

Дійсно, Москва на середину XVII ст. переживала період становлення централізованої держави з абсолютистською формою правління і після важких «смутих часів» кінця XVI – початку XVII ст., коли Московія змушена була дбати лише про власне збереження, у неї з'явилася можливість реально заявити про себе в Європі. У діях московського керівництва цього часу яскраво проявилось прагнення утвердити новий геополітичний статус Росії та окреслити її нову роль у європейській політиці. При цьому роль України у реалізації цих планів була, якщо й не вирішальною, то досить значною. Тому не дивно, що починаючи з середини 50-х рр. XVII ст. (і до сьогодні) Москва так вперто намагалася зберегти свою присутність і вплив бодай на частині українських земель.

Говорячи про основні напрямки зовнішньої політики Росії в середині XVII ст., сучасна російська історіографія сходиться на тому, що Москві необхідно було повернути території, втрачені в результаті «Смути», а, у перспективі – приєднати українські й інші землі, що входили до складу Стародавньої Русі. Традиційно, в історичній літературі, як основні чинники цієї збиральницької політики Москви називають релігійний і національний фактори («...мотиви духовної спорідненості й національної близькості слов'янських народів» [4, 26-27]). Проте, на нашу думку, їх не слід розглядати саме як пробуджуючі. Скоріше ідеї православної та слов'янської єдності стали певним виправданням чи обґрунтуванням політики Москви.

Аналізуючи роль українського фактору в реалізації зовнішньополітичних, економічних та культурних завдань Московської держави означеного періоду, Олександр Оглоблін наголошував, що «...давнє змагання між Московською та Литовсько-Польською державами за панування на Сході Європи не можна було розв'язати без участі України. Здобуття київської «спадщини» й здійснення дальшої частини московської програми III Риму були неможливими без опанування України і підкорення Української козацької держави московському політичному впливові» [12,166]. Також пріоритетним напрямком діяльності царського уряду починаючи з першої третини 50-х рр. XVII ст. стало використання українського військового та політичного потенціалу. Як відзначає В.Заруба, у результаті об'єднання військ козацької України та Москви мілітарна потуга останньої зростала до 200 тисяч і її армія ставала найбільшою в Європі [10, 5].

Загалом, більшість істориків сходяться на тому, що українсько-московський союз мав визначальний вплив для посилення геополітичної ролі Росії. На думку того ж Оглобліна, «...український союз був дуже потрібний для Москви» [12,166]. Також російський історик І.Галактіонов зазначав, що «...після возз'єднання України з

Росією» російська держава входила до складу «першорядних держав Європи» При цьому вчений робить висновок, що „...зрослий міжнародний престиж Росії робив її центром притягання для споріднених слов'янських народів... Ці народи чекали свого звільнення за допомогою великого російського народу»[4, 26-27]. На нашу думку, фактично в цей час проходить формування балканська політика Росії, яка чітко проявилася уже в наступні століття. До цього спонукав Москву власне розвиток політичної ситуації в даному регіоні, де відбувалася «...переорієнтація визвольного руху балканських народів з надії на допомогу Речі Посполитої на пошуки допомоги з боку Росії» [13, 26-27]. А як писав Іван Грек, «...греки молять Бога про об'єднання християн і тільки чекають, щоб царське військо перейшло Дунай»[7, 893].

Уже з середині 50-х рр. XVII ст. в російській суспільно-політичній думці та в зовнішній політиці Московської держави починають проявлятися імперські тенденції. Відзначимо, що цей факт визнається сучасними російськими істориками. Зокрема, Сагіт Фаїзов вважає, що в середині XVII ст. ідея «Третього Риму ...захопила найширші кола російського суспільства» [15, 140]. А В.Артамонов звертає при цьому увагу на роль України в цьому процесі, наголошуючи, що «...для Росії возз'єднання з Україною прискорило перетворення царства в імперію» [2, 609].

Отже, з початку 50-х рр. XVII ст. для Москви складаються сприятливі умови для того, щоб здійснити рішучу спробу вирватися зі своєї ізоляції й вступити в боротьбу за першість у Центрально-Східній Європі. Звичайно, з огляду на це Росія не могла не скористатися з подій Української революції середини XVII ст. Проте, починаючи з вибуху антипольського повстання на українських землях, московське керівництво щодо українсько-польського конфлікту намагалось зберігати нейтралітет і спочатку займало вичікувальну позицію.

Як відзначає польський історик З.Вуйцік, у ставленні Росії до Речі Посполитої в 1648, а частково навіть у 1649, не було жодної ворожості, навпаки відносини між державами були доволі приязними [16, 169]. У 1648 р. в Москві не бачили причин для зриву вічного миру з Польщею, підписаного в 1634 р., а в 1647 р. зміцненого оборонним трактатом між двома державами.

Серед дослідників немає єдності стосовно питання, коли відбувся власне поворот у московській політиці від миру до війни з Польщею. Так, на думку З.Вуйціка, такий поворот очевидний уже в березні 1651 р., коли в Москві було скликано Земський Собор [16, 169], на якому вперше офіційно розглядалася українська проблема і зачитана петиція українського гетьмана Богдана Хмельницького до царя з проханням надати протекцію Війську Запорозькому [3, 7-11; 6, 207-210]. Проте тоді не було прийнято відповідних рішень.

Лише з початку 1653 р. після крупних поразок поляків у війні на Україні та після настійливих звернень Б.Хмельницького про прийняття козацької України «під царську владу» Москва наважується на рішучі кроки [9, 135].

У березні 1653 р. питання взаємовідносин з Річчю Посполитою і перспектив війни стояло на обговоренні Боярської думи. Уже тоді було прийняте позитивне рішення, яке освятив патріарх Нікон [9, 135]. А 1 жовтня було скликане урочисте засідання Земського Собору, який мав схвалити рішення царя прийняти Військо Запорозьке під свою протекцію.

Фактично, рішення Собору й розпочало здійснення Москвою активної української політики. Загалом, у її проведення можна виділити декілька

закономірностей. По-перше, вона здійснювалася надзвичайно обережно, щоб не спровокувати українців до розриву з Росією. По-друге, у її проведенні можна виокремити ряд етапів, в ході яких Москва поступово посилювала свій вплив в українських землях і намагалася неухильно просуватися в напрямку підпорядкування собі української влади.

Початком даного процесу стало проведення Переяславської ради в січні 1654 р., на якій українською стороною було зафіксоване рішення про прийняття протекції московського царя та укладення відповідного договору 13 березня 1654 р. (Березневі статті).

Фактично, уряд Олексія Михайловича змушений був погодитися на формат відносин, запропонований Богданом Хмельницьким. Козацька Україна повністю зберігала утверджену систему влади, суверенітет у внутрішній політиці та правовій сфері, фінансову незалежність. Проте, вже на даному етапі Москва намагалася запровадити певні обмеження у сфері зовнішньополітичної діяльності Війська Запорозького. Зокрема, на умову Хмельницького, згідно якої гетьман міг вільно приймати послів іноземних держав і в разі їх добрих намірів навіть не повідомляти до Москви, «...щоб це не було в доуку його царській величності», а лише повідомляти про посольства, які прибули з ворожими царю намірами, цар постановив, щоб «...послів із добрими ділами приймати й відпускати, а на які діла приходили і з чим були відпущені, про те писати до государя. А які послы прислані будуть від когось із супротивним ділом, то тих затримувати і писати про них государю і без государського указу їх не відпускати» [11, 53-58].

Не маючи змоги жорстко диктувати свої умови Чигирину (мова йшла про те, що в разі непогодження з Москвою український уряд міг активізувати свою турецьку політику й домогтися укладення союзу з Османською імперією), царський уряд змушений був погодитися на визначений Хмельницьким формат стосунків – військово-політичний союз двох держав з рисами васальної залежності Війська Запорозького від Московської держави. Фактично, козацька Україна лише приймала протекторат московського царя.

Послідуючі події показали, що сторони по-різному розуміли зміст та перспективи укладеного договору. Відтак, Москва вже в 1655 р. намагалася здійснити ревізію статей договору, пропонуючи збільшити воєводську присутність в козацькій Україні (за Березневими статтями воєвода перебував лише в Києві і не міг втручатися у внутрішні українські справи) та створити солдатські регулярні полки під командуванням московських офіцерів [6, 1033].

А в 1656 р. з боку московського керівництва відбулося фактичне порушення умов договору. Уклавши сепаратну мирну угоду з Польщею, навіть не допустивши до переговорів українську делегацію, Москва грубо порушила свої обов'язки як протектора козацької України. Це призвело до загострення українсько-російських стосунків, яке спостерігалось аж до смерті Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького 27 липня 1657 р.

Інформація про смерть Хмельницького активізувала дії Росії, спрямовані на підпорядкування Війська Запорозького своїй владі. Граючи на суперечностях соціального характеру між старшиною та козацькими низами в Кремлі могли розраховувати на підтримку з боку черні, а також низового товариства, яке виношувало ідеї повернення до старих козацьких традицій з виборністю гетьмана і

старшини та верховенством загальної козацької ради. Також доволі перспективним вбачалося посилення суперечностей між міщанством та козацтвом.

Фактично, після смерті Богдана Хмельницького російське керівництво повертається до ідей «ревізії» Переяславсько-Московського договору 1654 р., у свій час рішуче відхилених Богданом Хмельницьким. Царським урядом розробляються нові плани, спрямовані на відновлення договору 1654 р. з бажаними для Москви модифікаціями. [5, 150].

Намагаючись максимально скористатися з ситуації, що склалася в козацькій Україні після смерті Великого гетьмана, московське керівництво направляє 10 (20) серпня 1657 р. в Чигирин відомого фахівця в українських справах В. Кікіна. Йому наказувалося, в Ніжині та інших містах козацької України проводити секретні розмови з міщанством (війтами, бурмістрами, простими людьми) з метою наведення їх на думку, що «добре б було якби великий государ велів бути у нас своїм воєводам для оборони від неприязельських приходів і всяких розправних діл». У разі, коли б спонукати міщан до подібних заяв не вдалося, Кікін сам про це мав розпочати розмови, повсякчас наголошуючи, що краще було б якби в значних козацьких містах були царські воєводи – тоді б тутешнім мешканцям не було б «обид і налог» від полковників та інших людей [8, 21].

Ще один московський посланець Матвеев активно працював в напрямку, щоб переконати українське керівництво, зокрема Івана Виговського, в необхідності введення воєвод в українські міста (Чернігів, Ніжин, Переяслав, Білу Церкву, Корсунь, Прилуки) і утримання московських залог з українських доходів [1, 233; 8, 42-43]. Насамкінець, московський уряд наполягав на виведенні козацьких залог зі своїх воєводств і ліквідації білоруської козащини [8, 44].

Як відзначав М.Грушевський, по смерті Б.Хмельницького виникла перспектива нового порушення Переяславської умови: скасування гетьманського правління, заведення московської воєводської управи, зменшення до мінімуму козацького війська, нищення економічних і політичних привілеїв старшини, ліквідації автономної української церкви тощо [8, С. 55].

Іван Виговський, несподівано для московського керівництва, виявився послідовним продовжувачем зовнішньополітичної лінії Богдана Хмельницького. Відтак, усі спроби Москви чинити тиск на нового гетьмана та загравання з опозицією призвели натомість до дрейфу козацької України в бік Польщі і укладення відомої Гадяцької угоди 1657 року, яка фактично означала денонсацію Переяславсько-московського договору 1654 р.

Українсько-московська війна 1658 – 1659 рр., усунення від влади в козацькій Україні Івана Виговського та обрання гетьманом Юрія Хмельницького розпочали другий етап наступу Москви на суверенітет Війська Запорозького. Змістом даного етапу стало утвердження автономного статусу козацької України у складі Московської держави.

Скориставшись загостренням політичної боротьби в середовищі української еліти, поширенням антипольських настроїв після укладення Гадяцької угоди та спроб польської шляхти заявити свої претензії на втрачені маєтки, недосвідченістю та слабохарактерністю нового гетьмана, який був неспроможним відстоювати суверенітет держави, московське керівництво нав'язало Юрію Хмельницькому нову угоду, яку той підписав у Переяславі 17 жовтня 1659 р.

При цьому у відповідь на статті, які фактично мали утвердити в українсько-російських відносинах становище, яке існувало в період гетьманування Богдана Хмельницького [11, 102-103], російською стороною було представлено новий текст договору, який складався зі старих статей (Богдана) і нових, які різко обмежували владні функції українського гетьманату, робили його залежним від Москви і створювали передумови для підпорядкування внутрішнього життя козацької України московській адміністрації [14, 56-57]. Все те, що Москва не змогла досягти тиском на Б.Хмельницького та І.Виговського, вона зуміла провести на Переяславській раді 1659 р. Не дивно було б, якби ці умови були продиктовані після феєричних перемог московського війська. У даному випадку все було навпаки.

Автономний статус козацької України передбачав розширення присутності московських воєвод, обмеження владних повноважень гетьмана (заборона без відома царя усувати й страчувати полковників), заборону проведення гетьманським урядом самостійної зовнішньої політики тощо.

Черговий етап наступу Москви на суверенітет Війська Запорозького був пов'язаний з гетьмануванням на Лівобережній Україні Івана Брюховецького. Московське керівництво в повній мірі скористалося з подій сумнозвісної Ніжинської «чорної» ради 1663 р. Унаслідок неї козацька Україна розкололася на два гетьманства, а на Лівобережжі прийшло до влади відкрито промосковське угруповання, готове йти на значні поступки Кремлю.

Отже, скориставшись з цих обставин, Москва збільшує свою присутність в Україні та посилює контроль над Лівобережним гетьманством. Ці зміни були зафіксовані відповідно у Батуринських статтях 1663 і Московських 1665 р. Згідно перших встановлювалася система утримування в Україні московських залог коштом місцевого населення, а згідно других взагалі здійснювався рішучий крок до кардинального обмеження української автономії. Зокрема, до всіх українських міст вводилися московські воєводи, яким підпорядковувалося все населення, яке не належало до козацького стану [17].

Проте, очевидно, запорукою успішності московського наступу на український суверенітет були поступовість та утримання від кардинальних змін соціального характеру. Відтак, коли московським урядом розпочалася реалізація пунктів Московських статей 1665 р., зокрема, було здійснено спробу провести перепис населення Лівобережної України, це призвело до спалаху антимосковського повстання у 1668 р., яке поставило під загрозу всі попередні досягнення Москви, а відтак – на межу краху московське панування в Україні.

Антимосковське повстання 1668 р. на Лівобережній Україні, заяви козацької старшини про необхідність відновлення союзу з Кримом, обрання гетьманом обох сторін Дніпра Петра Дорошенка змусили московське керівництво до корекції своєї української політики. Там зрозуміли необхідність компромісу, виявом якого стало підписання у 1669 р. Глухівських статей з новообраним гетьманом Лівобережної України Дем'яном Многогрішним. Дана угода розпочала черговий етап в українській політиці Москви. Він був характерний, по-перше, поверненням до поступового малопомітного обмеження прав українського уряду, а по-друге, акцентуванні своїх зусиль саме на обмеженні прерогатив гетьмана та козацької старшини, що не мало викликати якогось протесту з боку низів.

Отже, 13 березня 1669 р. під час Глухівської ради, на якій було затверджено гетьманом Лівобережної України Дем'яна Многогрішного було ухвалено Глухівські статті. Які являлися компромісом Москви у порівнянні з попередніми Московськими 1665 р. і по суті нагадували статті Юрія Хмельницького від 1659 р.

Згідно них московські воєводи залишалися у 5 містах (Київ, Переяслав, Ніжин, Чернігів, Остер), хоча вони лише здійснювали військове керівництво залогами, гетьману заборонялося проводити зовнішню політику.

1672 р. дана угода була підтверджена вже новим гетьманом Іваном Самойловичем. І знову до тексту статей були добавлені нові пункти. Зокрема, гетьману заборонялося утримувати охотницьке військо, а також підтримувати будь-які стосунки з правобережним гетьманом Петром Дорошенком.

Після усунення ж Івана Самойловича та обрання в 1687 р. гетьманом Івана Мазепи дану практику поступового обмеження гетьманських прерогатив та посилення московського контролю над козацькою Україною було продовжено.

4 серпня 1687 р. підписано Коломацькі статті. Вони підтверджували попередні Глухівські та Конотопські. Проте містили й нові пункти. Зокрема, Мазепа був змушений визнати (це було зафіксовано в статтях) умови Вічного миру між Москвою та Польщею. Сама територія Лівобережжя дістала назву «Малоросійська земля під регіментом гетьмана». Царський наказ І. Мазепі був чітким: «Гетьману й старшині наказується єднати малоросійський народ з великоросійським як через супружжя, так і іншими способами, щоб ніхто не казав, що малоросійський народ гетьманського регіменту, і щоб однодушно всі вважали малоросіян з великоросійським за єдиний народ».

Очевидно, дане висловлювання російського правителя можна визначити в якості певного підсумку, який характеризує політику Московської держави, яку вона опроводила стосовно козацької України в другій половині XVII ст. у період, який відомий в історії як «допетровська епоха».

Загалом, підсумовуючи даний матеріал, зауважимо, що Москва, починаючи вже з 1654 р., проводила цілеспрямовану політику щодо Війська Запорозького, метою якої була поступова інкорпорація українських земель їх до складу Московської держави. У цьому плані російське керівництво намагалося отримати контроль над українськими фінансами, внутрішньою та зовнішньою політикою, обмежити повноваження гетьманського уряду, підготувавши цим його остаточну ліквідацію.

Допетровська епоха стала фактично підготовчим етапом перед вирішальним наступом на українську державність, який було здійснено вже Петром I, а остаточно Українська козацька держава була ліквідована вже Катериною II в другій половині XVIII ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею. – СПб. Тип В.В.Платца, 1872. – Т.7. – 398 с.
2. Артамонов В. Украина-русская конвергенция в последней трети XVII – XVIII вв. // Украина в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Вип. 5. – К., 2005. – С. 607-622.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3-х т.- М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 3. – 644 с.

4. Галактирнов И.И. Из истории Руссо-польского сближения в 50-60-х гг. XVII века (Андрусовское перемирие 1667 года). – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1960. – 106 с.
5. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. – К.: Інститут історії України, 2001. – 533 с.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-1. – 880 с.
7. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. X. – 408 с.
9. Заборовский Л.В. Великое княжество Литовское и Россия во время польского Потопа (1655-1656): Документы, исследование. – М.: Наука, 1994.
10. Заруба В. „Українське питання” в системі європейської політики останньої чверті XVII століття // Київська старовина. – 2003. - №1. – С. 3-12.
11. Источники малороссийской истории, собранные Д.Н.Бантыш-Каменским.- М.,1858. – Ч .1. – 339 с.
12. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 р. // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / Редкол. П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С.156-220.
13. Санин Г. Антиосманские войны в 70- 90-х годы XVII века и государственность Украины в составе России и Речи Посполитой // <http://litopys.org.ua/vzaimo/vz06.htm>
14. Соловьев С.М. Сочинения. В 18 кн. Кн. VI. Т. 11 – 12. История России с древнейших времен / Отв. ред.: О.Д.Ковальченко, С.С.Дмитриев. – М.: Мысль, 1990. – 671 с.
15. Фаизов С. «Где Москва, где восток, где запад?»: географическая полемика между крымским ханом Мухаммедом IV и царем Алексеем Михайловичем в 1655 – 1658 гг. // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К., 2003. – С.140.
16. Wójcik Z. Dyplomacja polska w okresie wojen drugiej połowy XVII wieku (1648 – 1699) // Historia dyplomacji polskiej. T. II (1572 – 1795) / pod red. Zbigniewa Wójcika. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – S. 163-330.
17. <http://litopys.org.ua/suspil/sus110.htm>

Юрій Вавшко
студент V курсу

Павло Полуботок: історичний портрет

У старовинному містечку Любечі, на кручі, понад широкою заплавою Дніпра височать руїни споруди, яку називають кам'яницею Полуботка. Існує думка, що кам'яницю зведено на замовлення Івана Мазепи, а Павло Полуботок лише успадкував її разом з усім любецьким маєтком гетьмана. До речі, одне з урочищ на околиці Любеча старожили досі йменують Мазепиною горою. Як оповідає переказ, записаний у середині 20-х років, неподалік від кам'яниці, попід старезними дубами Павло Полуботок якимось приймав російського царя Петра I. Отак в уяві місцевої

людності перетнулися шляхи трьох провідних персонажів української історії початку XVIII століття. Попри всю непевність фольклорних джерел, сюжет вельми промовистий, адже саме в цьому "трикутнику" розгорталася драма, за висловом Тараса Шевченка, "славного Полуботка"...

Павло Леонтійович Полуботок народився в заможній козацько-старшинській родині, ймовірно в Чернігові, близько 1660 року. Коріння його родоводу губиться в сивій давнині. На початку XVII століття, після прилучення Чернігово-Сіверщини до Речі Посполитої, прадід Павла Ярема мешкав у Чернігові й у 1637 році був райцею місцевого магістрату. Відомостей про діда Артемія майже не збереглося, натомість батько Леонтій Артемович залишив помітний слід в історії. За гетьманів І. Брюховецького, Д. Многогрішного та І. Самойловича він зробив неабияку кар'єру в лівобережному козацькому війську: писар Чернігівського полку, чернігівський сотник, генеральний бунчужний, генеральний осавул і, нарешті, переяславський полковник. Наполегливо дбав Леонтій Полуботок і про власний добробут, поволі зосереджував у своїх руках маєтності "з грунтами лісовими й пахатними, з озерами й з людьми осілими" на території Чернігівського і Переяславського полків. Становище Леонтія Полуботка особливо зміцнилося після одруження 1680 року його єдиного сина і спадкоємця Павла на племінниці гетьмана Івана Самойловича. Так, у лютому 1681 року, зважаючи на "услуги, которые оній от молодости лѣтъ своих... в оказіях военных... оказал значне, а повабляючи ласкаве, жеби й в пришіле часи в такой взятости охота его не уставала", гетьман затвердив за Л. Полуботком набуті ним землі в Любецькому і Сосницькому "ключах" і додав до цього "властію звѣрхности нашей рейментарской" село Губичі, що неподалік від Любеча. Невдовзі права Леонтія Полуботка та його спадкоємців на ці маєтності були застережені царською грамотою.

Однак родинні зв'язки з гетьманом Самойловичем ще не гарантували Полуботку спокійного життя. Навпаки, ця обставина зіграла фатальну роль, коли булаву прибрав Іван Мазепа. Близькість до його "антецесора" коштувала Леонтію Полуботку полковницького уряду. І хоча пізніше Мазепа повернув його на переяславське полковництво й видав охоронний універсал на володіння, стосунки між ними залишилися напруженими.

У 1692 році Мазепа взяв Леонтія та Павла Полуботків під варту в зв'язку із загадковою справою ченця Соломона, який сфабрикував фальшиві листи гетьмана до польського короля, аби скомпрометувати його перед російським урядом. Не виключено, що за спиною цього авантюриста стояла рідня засланого до Сибіру Самойловича, тісно пов'язана з Полуботками. У всякому разі Мазепа закинув Леонтію Полуботку, що той "промышлял о гетманстве и желал гетману й всем при нём будучим пагуби й настроения в народе", остаточно усунув його з полковництва, ба навіть домігся конфіскації значної частини його маєтків. Відтак знеславлений Леонтій Полуботок мусив повернутися до Чернігова, звідки почалося його сходження вгору. Невдовзі, у 1695 році він помер і був похований у Чернігівському Слєцькому монастирі [1].

Отож, Павлу Полуботку довелося все розпочинати з початку, та ще й під пильним наглядом з боку Івана Мазепа, який опанував становище на Лівобережній Україні і позбавився ймовірних конкурентів. Уражене самолюбство не найкращий порадник, але Павло Полуботок, людина, за свідченням сучасників, розумна, вперта

і скритна, таки зумів звестися на ноги. Протягом 90-х років XVII століття він згадувався у документах попервах як військовий товариш, згодом – значний військовий товариш Чернігівського полку. 1701 року Павло Полуботок брав участь у складі призначеної гетьманом комісії для розмежування земель Київського магістрату й Київського Кирилівського монастиря. Нарешті й Іван Мазепа змінив гнів на милість. У червні 1703 року, "респектуючи на его, пана Полуботка, значніє, шире й статечне в войску Запорожском раненіє услуги", гетьман затвердив за ним "вичистою куплею набытіи" землі у Ропській та Білоуській сотнях Чернігівського полку. Близько 1705 року за згодою Івана Мазепи Павло Полуботок обійняв уряд чернігівського полковника, що залишався вакантним після смерті Ю. Лизогуба [2]. З огляду на історичний момент, який переживала тоді Україна, маємо визнати політичне обличчя Павла Полуботка вельми невиразним. Проте, коли в жовтні 1708 року Іван Мазепа перейшов на бік Карла XII, він мусив зробити вибір. Чи то Павло Полуботок зорієнтувався у непевній ситуації й відчув приреченість цієї акції, чи то далися взнаки гіркі спомини про заподіяні свого часу Мазепою кривди, але їхні шляхи розминулися.

Як там було, а Павло Полуботок одним з перших серед небагатьох козацьких полковників, котрі не підтримали Мазепу, прибув до Глухова на військову раду, терміново скликану за вимогою Петра I в листопаді 1708 року. Оскільки претендентів на булаву в цю критичну хвилину було мало, Павло Полуботок розраховував на першість. І не безпідставно. Частина старшини воліла підтримати його плани, але в перебіг подій рішуче втрутився сам цар. Якщо довіряти свідченням О. Рігельмана, він недвозначно висловився щодо кандидатури Полуботка: "Этот очень хитер, он может Мазепе уравниться". Це й вирішило справу. Гетьманом було проголошено стародубського полковника Івана Скоропадського, а Павло Полуботок одержав досить щедрю "компенсацію" у вигляді численних маєтностей. 24 листопада 1708 року тут же, у Глухові, Петро I надав Павлові Полуботку "за его к Нам, Великому Государю, верные й усерднорадетельные службы, как в войсковых действиях против неприятеля Нашего, Короля Шведского, также й за показанную его непоколебимую к Нам верность в настоящем случае измени Нам, Великому Государю, бывшего Гетмана Мазепи" жалувану грамоту на кілька сіл, які раніше належали племіннику Мазепи І. Обидовському. В грудні 1708 року в Лебедині, де Петро I правив суд над "мазепинцями", Полуботок одержав від царя "в вечное владение... местечко Любеч с перевозом на Днепре Любецким й Лоевским с озера, с приселками всеми, к тому местечку надлежащими, с лесы й с санными покосы, с деревьями бортными й до борт погребными, й со всякими угодыями", а також інші маєтності, що перед тим були власністю Мазепи та Орлика. Нарешті, в травні 1716 року гетьман Іван Скоропадський затвердив за Павлом Полуботком придбані ним землі в Любецькій сотні й дозволив "на оных людей осадити й всякіє од них одбирати послушенства".

На просторах Лівобережної України де-інде були розкидані Полуботкові "двори з хоромами" - у Гадячі, Любечі, Лебедині, Михайлівні, Коровинцях, Грунках, Буймирі (або Буюмері), Оболоні, Орлівці, Савинках, Довжику, Боровичах. Будинок Полуботка у Боровичах згодом перероблено в церкву, малюнок якої вміщений в "Ілюстрованій історії України" Михайла Грушевського. Але головна резиденція Полуботка знаходилась у Чернігові. В самісінькому центрі міста, в межах

стародавнього дитинця йому належала двоповерхова кам'яниця (згодом у ній розміщався магістрат), але мешкав Павло Полуботок разом з родиною на мальовничій околиці Чернігова – Застриженні. Наприкінці XVII століття чернігівський маєток Полуботка перейшов у власність духовної семінарії, у зв'язку з чим житлові приміщення зазнали перепланування та розбудови [2].

Приватне життя Павла Полуботка не завжди було безхмарним. У лютому 1717 року померла його перша дружина Євфімія Самойловичева, мати п'ятьох дітей Павла Полуботка. У листопаді 1718 року 58-річний чернігівський полковник одружився вдруге на дочці ніжинського полкового судді Ганні Лазаревичевій, удові військового товариша Р. Жураківського. Минав час, полишили батьківський дім, повиходили заміж доньки. Одну з них, Олену батько видав за Якова Маркевича, автора відомого "Щоденника", улюбленого племінника владної гетьманші Анастасії Скоропадської.

Набагато складніше відтворити інтелектуальний і загально-культурний кругозір Павла Полуботка, однак бодай уривчасті відомості з цього приводу зберігають джерела. В чернігівському будинку полковника в окремій скрині переховувалася його бібліотека - "печатних книг всяких, латинских й польских, 54, в том числе Евангелий два, непокрыти, а в них листи золоченые". У першій половині XIX століття до збірки М. Маркевича потрапив реєстр майна, захопленого 1734 року в будинку Полуботків чернігівським єпископом І. Жураківським. У ньому згадувались і деякі книги з фамільної бібліотеки: "Калепин, Тезаврус, Полеон, Кнапиус, Спекулум Саксонум, Твардовский, Конституция, Мир с Богом, Сообразование воли человеческой с божественною". Цей факт, а також сталі вживання в листах і універсалах Павла Полуботка слів іноземного походження, дають підстави гадати, що він володів польською та латинською мовами. Роздуми над гіркою долею України, напевне, спонукали Павла Полуботка до заглиблення в минувшину. За свідченням Я. Маркевича, йому належала упорядкована Полуботком стисла "кронічка", що охоплювала події в Україні протягом 1452 - 1715 років.

Не був позбавлений Павло Полуботок і релігійного почуття. Впадає у вічі сила (понад сто) різноманітних ікон у його чернігівському маєтку. Сучасники Полуботка сподівалися спокутувати власні гріхи, насамперед, багатими офірами. Він, здається, ставився до цієї традиції більш прагматичне і значно поступався, скажімо, Лизогубам чи Дуніним-Борковським, які активно реставрували, зводили й оздоблювали чернігівські храми. Принагідне згадаймо і гучний скандал, що виник навколо суперечок Павла Полуботка із любецьким священником Гаврилом за церковну землю. Водночас у документах трапляються згадки про чималі пожертви гетьмана та інших членів його родини на користь церкви. Особливою прихильністю Полуботків користувався Вознесенський храм у Чернігові, розташований поблизу їхньої садиби. Не випадково насподі старовинного іконостасу було зображено герб Полуботків, а в церковній ризниці зберігалися срібні чаші, потири та богослужбові книги у коштовних окладах, подаровані П. Полуботком та його нащадками. Відомо, що сучасник наказного гетьмана священник Вознесенської церкви отець Терентій вів синодик, що, напевне, містив цікаві відомості про родину Полуботків. Проте синодик загубився у вирі століть, а його упорядник того ж таки фатального для Павла Полуботка 1724 року був "витребован" до Синоду і невдовзі позбавлений

сану. Відлтий свого часу коштом Полуботка для цього храму дзвін експонується в Чернігівському історичному музеї.

Опис маєтку Павла Полуботка в Чернігові певною мірою засвідчує його художні смаки. Житлові приміщення прикрашали "персони" самого господаря, його батька, дружини та синів [4]. Серед іншого майна згадуються близько двадцяти картин невідомого змісту і, зокрема, "картина китайской работы, шита по белому атласу шолком разним", а також кілька настінних годинників та великих дзеркал. Стіни й меблі частково декоровані килимами, стільці та лавки оббиті червоним, зеленим, блакитним сукном або шкірою. З коштовної зброї (шабель, пістолів, рушниць) складався невеличкий домашній арсенал. Усіма барвами вигравав дорогий, оздоблений гаптуванням і хутром одяг. У спеціальних "погребцях" зберігався срібний та кришталевий посуд, у "шкатулах" - хрести, персні, каблучки, намиста й інші прикраси із золота та дорогоцінного каміння, у скринях – сувої китайського шовку, турецької та грецької парчі, німецького і голландського полотна, російського мережива. У дворі Полуботка мешкав слуга-бандурист, який супроводжував його і під час тривалих виправ. На панській кухні порядкував поляк-кухмістер. Загалом, і в цьому відношенні Полуботок помітно виділявся з-поміж сучасників-старшин, часто-густо позбавлених будь-яких інтелектуальних чи культурних запитів та інтересів.

Що ж до участі Павла Полуботка в політичному житті Гетьманщини у цей час, то вона здебільшого обмежувалася функціями чернігівського полковника. Порядкував Полуботок досить традиційно: виходячи з інтересів старшинської верстви, регулював поземельні відносини, стосунки між козацько-старшинською адміністрацією і органами міського самоврядування. Відомо, наприклад, що в 1721 році "по рассмотрению" Павла Полуботка, якого підтримав і гетьман Іван Скоропадський, Чернігівському магістрату додатково надано земельні угіддя поблизу міста.

Але, здається, Полуботок і надалі плекав у душі неабиякі політичні амбіції. Про це - нехай опосередковано - свідчив інцидент, що стався 27 червня 1715 року в Сосниці за участю Полуботкового слуги Ф. Стичинського. Коли тамтешні мешканці запитали, чому він не пішов до церкви на урочистий молебен з нагоди річниці Полтавської битви, Ф. Стичинський вигукнув: "Чого ви святкували, за що Богові дякували?" йому відповіли: "За те, що цар побив шведа і проклятого Іуду Мазепу". "Не Мазепа проклятий Іуда, - не стерпів Ф. Стичинський, - а нинішній гетьман проклятий Іуда, того що не стоїть за Україну і москалі її розоряють. Як буде наш полковник гетьманом, не так постоїть він за Україну, і москалі її не будуть розоряти. Вся Україна сподівається, що нашому полковнику бути гетьманом, і нам, слугам його, віддають поваг більше гетьманських". Важко сказати, чи Ф. Стичинський переповів розмови, що точилися в найближчому оточенні Павла Полуботка, чи з уст його проходили сподівання тих представників українського суспільства, які були занепокоєні дальшим обмеженням автономного статусу Гетьманщини і вбачали в особі чернігівського полковника речника цих настроїв. Битого батогом Ф. Стичинського вислали геть за межі України, але чутки і плітки довкола Полуботка не вщухали. Коли 1718 року Полуботок разом з гетьманом Скоропадським виїхав до Москви "для поклонения царскому величеству", поширився погос, що його страчено за зухвалість і непокору. У 1722 році архімандрит Чернігівського

Слецького монастиря Ніл сповістив духовні власті про те, що Павло Полуботок буцімто встановив зв'язок з гетьманом-емігрантом Пилипом Орликом. Звісно ж, ця інформація бралася до уваги російськими урядовцями й викликала з їхнього боку підозріле ставлення до Полуботка.

Як зазначив М. Василенко, "оцінюючи роль і значення Полуботка в історії України, центр ваги треба класти... на той хід і розвій історичних подій і відносин, який врешті зтягнув до себе і Полуботка і справі його надав ширшого значення, ніж його особисті домагання і класові інтереси". Справді, його діяльність припала на переломну добу української історії. Після виступу І. Мазепи Петро I взяв курс на поступову ліквідацію політичної автономії Гетьманщини. Аби унеможливити подальші "шатости", в Україні були розквартировані регулярні частини російської армії. "Порції та рації" важким тягарем лягли на плечі місцевого населення, завдали відчутного удару по фінансах Гетьманщини, а численні реквізиції, зловживання і брутальна поведінка "консистентів" болісно відлунували в історичній пам'яті народу: "Москалі-соколики, поїли наші волики, а як вернетесь здорові, поїсте і корови". Водночас лівобережні козацькі полки знекровлювались у далеких східних походах супроти Персії, притягалися до будівництва Ладозького каналу. У 1721 році водив десятитисячний козацький загін на "каналні роботи" до Ладоги й Павло Полуботок. Показово, що, готуючись до цієї небезпечної виправи, він задалегідь склав свій "тестамент".

Імперський характер мала й економічна політика царату в Україні. Вона руйнувала усталені господарські зв'язки, призводила до примусової переорієнтації зовнішньої торгівлі, позбавляла купців і підприємців самостійності та ініціативи, послаблювала їх конкурентоздатність. Мав рацію І. Джиджора, коли наголошував: "Гетьманщина, заатакована російським урядом в своїх правах в ділянці економічній, тратила силу і престиж в своїх політичних правах, престиж серед українського суспільства, не будучи в стані відповісти всім його вимогам, а не маючи за собою повного морального і матеріального підпертя у своєї суспільності, тратила тим самим силу і відпорність супроти централістичних заходів російського уряду". Коло замикалося, зашморг зтягувався дедалі дужче...

Восени 1721 року закінчилася Північна війна. Ніштадський мир із Швецією дозволив Петру I активізувати політику в Україні. Навесні 1722 року до Москви, де цар, щойно проголошений імператором, урочисто святкував перемогу, прибув з привітаннями Іван Скоропадський. Користуючись нагодою, він порушив клопотання про бодай часткове полегшення становища України. Гетьмана вислухали, пригостили, а 29 квітня 1722 року він одержав указ про заснування Малоросійської колегії в складі шести російських офіцерів на чолі з бригадиром С. Вельяміновим. Йшлося у ньому про приборкання старшинської сваволі, поліпшення судочинства і оподаткування, але під цією демагогічною машкарою приховувався цілком очевидний політичний зміст, а саме створення поруч з гетьманською адміністрацією паралельної владної структури, яка безпосередньо підлягала російському урядові. Іван Скоропадський намагався протестувати, посилався на колишні "права і вольності", апелював до "статей" Богдана Хмельницького, але даремно. Приголомшений цією новиною, гетьман повернувся на Україну і занедужав липня 1722 року Полуботок, який заступав Скоропадського під час його тривалої поїздки до Москви, "ясновельможному болезненному кланялся".

Відчуваючи близький кінець, Іван Скоропадський доручив "правление дел" Павлу Полуботку і 3 липня 1722 року упокоївся навіки. Опісля жалібної церемонії в Гамаліївському монастирі, де старий гетьман знайшов свій останній притулок, генеральна старшина і полковники 7 липня зібралися під орудою Павла Полуботка в Глухові й ухвалили універсал до мешканців краю з вимогою дотримуватися спокою. Полуботок негайно відрядив до Москви військових товаришів С. Рубця і В. Биковського з проханням дозволити обрання нового гетьмана. З Москви, однак, їх відправили до Астрахані, куди мав прибути Петро I. Під час аудієнції цар пообіцяв розглянути це питання після повернення з чергового походу до Персії.

Тим часом на ім'я Павла Полуботка в Глухів надійшов указ такого змісту: "Наше императорское величество указали Малую Россию, до избрания другого гетмана, по прошению вашему, ведать й все той Малой России управление чинить по правам Малороссийского народа вам й генеральной старшины обще, токмо во всех делах й советах и в посылках в Малую Россию универсалов имеют вам сношение й сообщение со определенным для охранения народа Малороссийского бригадиром нашим Вельяминовим". Варто підкреслити, що хоча в Україні Павла Полуботка по традиції йменували наказним гетьманом, його повноваження російським урядом офіційно затверджені не були. До того ж, в урядових колах на нього дивилися насторожено. Обер-прокурор Сенату Г. Скорняков-Писарев з цього приводу писав кабінет-секретарю О. Макарову: "Изволишь старание приложить, чтоб кого в Малороссию его величество приказал отправит для правления гетманского из знатных, понеже от Полуботка правленню надлежащему быть я не надеюсь, ибо он совести худой".

21 липня 1722 року до Глухова прибув бригадир Вельямінов і одразу ж приступив до виконання своїх обов'язків. Безпосередні функції Малоросійської колегії були окреслені, щоправда тільки в загальних рисах, спеціальною інструкцією від 16 травня 1722 року. Вони, зокрема, полягали в розгляді скарг і апеляцій на рішення адміністративних та судових установ Гетьманщини, контролі за діяльністю Генеральної військової канцелярії, збиранні податків, захисті козаків і посполитих від надмірного "отягощення роботами й трудностями" з боку старшини. Водночас Вельямінов одержав право на власний розсуд втручатися в будь-яку сферу життя краю. Важливе значення для подальшого розвитку подій мав і той факт, що Малоросійська колегія почала діяти в період міжгетьманства, коли козацько-старшинська адміністрація була позбавлена належного керівництва. Скориставшись цією обставиною, Вельямінов, аби підкреслити свою зверхність, почав зноситися з Полуботком не звичайними в подібних випадках "промеморіями", а указами, як з підлеглим. Свідомо провокуючи заворушення (а підстав для невдоволення таки було чимало), він закликав населення подавати в колегію скарги на місцевих панів і урядників. Як і слід було чекати, це спричинило загострення соціальних суперечностей, а відтак серйозно занепокоїло старшину. На цьому ґрунті сталася перша сутичка Вельямінова з Полуботком. Наказний гетьман наполягав, що будь-яка скарга, перш ніж потрапити до Малоросійської колегії, мусить бути розглянута в Генеральному суді. Переконати бригадира не поталанило, але, щоб якось запобігти дальшому втручанню у внутрішні справи Гетьманщини, 19 серпня 1722 року Полуботок видав універсал неабиякої ваги. Він мав на меті застерегти старшину від зловживань, вдосконалити судочинство, і таким чином, на противагу зусиллям

Вельямінова, бодай відносно консолідувати українське суспільство: "Писану во все концы универсалы упоминательные, чтобы паны полковники, старшины полковые, сотники, державцы духовные й светские, атаманы й прочие урядники, отнюдь не дерзали козаков до приватних своих работизн принуждать й употреблять; но имеют они, козаки, при своих слободах оставаясь, только войсковые, чину их козацкому приличные, отправлять услуги. А если кто вышеописанному явится преслушен, и то будет на него донесено и в правду доказано будет, таковой без пощады, какого бы ни был чина, знатно наказан будет. Также й суды везде по полкам должны быть устроены со всяким надлежащим порядком, так, чтобы тяжёбные дела судья судил не самолично, но с участием и другой старшины й безурядовых, только бы честных й разумных людей, которых нарочно к тому определить нужно й абы те дела решались таким судом совместно, совестно и по правде, как требует закон й необходимость без всякого пристрастия й без вымогательства, никому не наговя, ни на кого не посягая. Таким же порядком должны судить урядники й по сотенным городкам и в особенности по селам, где, как слышно, атаманы и войты, стоя у дверей корчму судят й на всякого шею напивают. Нужно установить, чтобы и в селах споры разбирались в пристойных местах и не пьяным, а трезвым умом; корчемные же суди следует искоренить, о чем строго, под опасением строгой кары приказываем. А когда кто сельским или сотенным судом будет недоволен, должен апеллировать в суд полковой, а на суд полковой - в генеральный суд; и тогда приказано будет судьям, пред которыми тот апеллянт судим бил, выдать ему свое решение на письме, с подлинною описью всей sprawy и controверсии обеих сторон". Йшлося, як бачимо, про докорінну регламентацію судочинства на досить прогресивних для свого часу засадах. Цікаво, що саме ці ідеї лягли в основу "Інструкції українським судам", виданої гетьманом Данилом Апостолом у 1730 році. Інша річ, що реалізувати свій намір у повному обсязі Павло Полуботок не зміг, хоча й призначив чотирьох "асесорів" з числа бунчукових товаришів, які мали засідати в Генеральному суді (передбачалося, що надалі функції ці по черзі виконуватимуть усі бунчукові товариші).

Гострий конфлікт між Полуботком і Малоросійською колегією виник з питання про оподаткування населення. Вже на початку серпня 1722 року Вельямінов зажадав докладної інформації з цього приводу. На більш-менш чітку відповідь Полуботок не спромігся, що, зрештою, і не дивно: фіскальна справа була однією з найгірше впорядкованих галузей державного управління Гетьманщини. Здається, зненацька захопили Полуботка і покликання Вельямінова на "статті" Богдана Хмельницького, що передбачали надходження з України до російської скарбниці. У всякому разі, поки наказний гетьман радився із старшиною і консультувався з старожилами, президент колегії перехопив ініціативу і фактично прибрав до своїх рук фінанси краю. Дещо пізніше Полуботок скаржився, що не може навіть отримати з військового скарбу коштів на утримання артилерії, музик і канцелярії. Офіцери Глухівського гарнізону, яким мусили асистувати представники козацької адміністрації, за вказівкою Вельямінова почали збирати "хлебные и денежные сборы, а также медовую и табачную десятину" з усіх без винятку мешканців Гетьманщини. Опубліковані В. Модзалевським "Ведомости по сотням Полтавского полка о сеющих табак, мельницах, пасаках, винницах й шинках за 1722 г."

дозволяють уявити масштаби цих нововведень. Найбільше постраждала від них старшина, чії маєтки доти звільнялися від будь-яких податків.

Напевне, Полуботок відчув, що земля захиталася в нього під ногами. Знайти спільну мову з Вельяминовим ніяк не вдавалося, і він зважився на контрнаступ. Разом із генеральною старшиною в другій половині вересня 1722 року Полуботок звернувся до Сенату із скаргою на зловживання владою з боку Малоросійської колегії. Посланці Полуботка (Д. Володьківський та І. Холодович) повезли в Москву ще й конфіденційні листи наказного гетьмана до російських вельмож "с прошенням милостивого патронского ходатайства". 26 листопада надійшла на диво лагідна відповідь. Сенат задовольнив прохання Павла Полуботка і скасував деякі рішення Малоросійської колегії. Збитий з пантелику Вельяминов, однак, відмовився виконувати сенатський указ "до повторной его величества резолюции". У цій непевній ситуації Полуботок спробував розвинути успіх. У середині грудня 1722 року він відновив клопотання про обрання гетьмана і без погодження з Вельяминовим видав важливий універсал, об'єктивно спрямований проти демагогічної політики Малоросійської колегії: "Полковникам всем в полках своих перестерегать накрепко, чтобы посольство в подданстве остающее не показувало никакого самовольства против своих владельцев, а где бы от каких-нибудь подданных могло происходить легкомысленное самовольство и противность, то оных брать в тюремное заключение и по рассмотрении вины карать нещадно". Вельяминов зрозумів цей маневр, викликав до себе Полуботка й учинив тому справжній рознос: "Я бригадир и президент, а ты что такое передо мною? Ничто. Вот я вас согну так, что й другие треснут. Государь указал переменить ваши давнины и поступать с вами по-новому!"

Чудово розуміючи, що вирішальне слово залишається за Петром І, обидві сторони напружено чекали на його повернення з Персії. На Різдво у Глухові одержали відомості, що цар уже в дорозі й незабаром прибуде до Москви. Полуботок одразу ж заходився опоряджувати депутацію, що мала зустрітися з царем. Якраз у цей момент з Сенату надійшов насторожливий сигнал - указ про призначення в Чернігів, Переяслав і Стародуб військових комендантів. Малоросійська колегія доповнила його вимогою фактичного підпорядкування комендантам місцевих полковників.

Наприкінці січня 1723 року Вельяминов виїхав до Москви для особистого звіту Петру І про становище в Україні й діяльність Малоросійської колегії. Навздогін йому Полуботок відправив шістьох "ординованих от всей Малороссии нарочних посланников": В. Кочубея, С. Гамалію, Г. Граб'янку, П. Войцеховича, І. Холодовича та І. Доброницького. Вони повезли чолобитні про обрання гетьмана й заміщення вакансій генеральної старшини та полковників. У березні стало відомо, що цар, уникаючи відповіді на ці прохання, невдовзі збирається вирушати з Москви до Петербургу. Стурбований Павло Полуботок наказав посланцям їхати слідом і запропонував генеральному осавулу В. Жураківському, який перебував у Петербурзі, підключитися до клопотань "за общенародный всей отчизни интерес..., а в особенности об избрании гетмана".

Звернімо увагу на це формулювання. Воно значною мірою дозволяє з'ясувати позицію Полуботка у змаганнях за гетьманський уряд. З цього приводу в українській історіографії довгий час точилася дискусія, відгомін якої чути й зараз.

На наш погляд, найбільш зважену точку зору висловив М. Василенко: "Треба думати, що Полуботок хотів бути гетьманом. Можливо, що в його домаганнях особисті інтереси відігравали переважну роль. Однак, це не може зменшити принципового значення його боротьби за право обрання гетьмана. Виборна гетьманська влада була найголовніша ознака автономного устрою, і скасування її, як це показали дальші події, означало і скасування самого цього устрою".

Крім Павла Полуботка претензії на гетьманську булаву потай заявив один з найавторитетніших діячів Гетьманщини, миргородський полковник Данило Апостол. Ще в лютому 1723 року він запропонував свої послуги Петру I:

"Понеже ныне в Малороссии гетмана не обретається, а старее меня из малороссийских полковников никого нет - да повелит ваше державство меня, нижайшего вашего раба, пожаловать за мою верную службу в Малороссии гетманом на место умершего гетмана Скоропадского". До чвари не дійшло – і Данило Апостол, і Павло Полуботок прорахувалися. Доля гетьманського уряду, а відтак і української державності була вирішена під час зустрічі Петра I з бригадиром Вельяміновим.

У 80-х роках минулого сторіччя О. Єфименко виявила документ, який з її легкої руки дістав назву "Дванадцять пунктів Вельямінова". Це, власне, стисла доповідна записка президента Малоросійської колегії цареві. По кожному з "пунктів" Петро I зробив резолюції, зведені до купи в указі від 16 квітня 1723 року. Цар санкціонував оподаткування привілейованих верств українського суспільства, доручив Малоросійській колегії провести ревізію населення краю, надав їй право безпосередньо втручатися в соціальні конфлікти і зноситися в разі потреби в обхід Генеральної військової канцелярії з полковими канцеляріями, "подписувать обще" з генеральною старшиною універсали "о важних делах". Цей указ істотно розширив повноваження Малоросійської колегії в порівнянні з інструкцією від 16 травня 1722 року й принципово змінив розстановку політичних сил в Україні. Як наголосив І. Джиджора, "відтепер Малоросійська колегія була вже не контрольною російською інституцією, а властивою українською управою".

Власноручна резолюція Петра I на десятий "пункт" Вельямінова, в якому йшлося про згаданий вище універсал Павла Полуботка від 13 грудня 1722 року, безпосередньо торкалася наказного гетьмана та інших представників генеральної старшини: "Для ответа быть сюда Полуботку, Савичу й Чернышу (а когда сюда придут, то на их место выбрать добрых коллегии тамошней)". Тим трагічніше виглядають подальші спроби Павла Полуботка досягти поставленої мети. 22 травня 1723 року він одержав виклик до Петербургу, але через два дні знову спорядив депутацію до царя, причому порадив посланцям звернутися за сприянням до цариці Катерини. Полуботок прагнув виграти час, намагався за всяку ціну згуртувати козацьку старшину на захист колишніх "прав та вольностей". Терміново готувалися дві чолобитні - одну мали підписати генеральна старшина і полковники, другу - полкова старшина і сотники. Задля цього Полуботок запросив їх з'їхатись до Глухова, але переважна більшість старшин під різними приводами ухилилися від участі в цій сумнівній справі. Далі, особливо після повернення Вельямінова, зволікати з від'їздом було небезпечно, і 13 червня 1723 року Полуботок, генеральний писар С. Савич і генеральний суддя І. Чарниш у супроводі компанійців та слуг вирушили в дорогу. За кілька днів перед тим, 7 червня Полуботок поквапом

дописав кілька рядків до свого "тестаменту", але розшифрувати їх на напівзотлілому аркуші паперу історикам не поталанило...

3 серпня, після двотижневої зупинки в Москві, вони дісталися Петербургу, але розминулися з кур'єром, який поспішав до Глухова з царським указом від 23 червня 1723 року.

Тим не менше, гра тривала, і під час зустрічі з Полуботком, Савичем та Чарнишем 6 серпня 1723 року цар вів себе цілком коректно. Це підбадьорило наказного гетьмана, і 13 вересня він наважився подати урядові чергові чолобитні, причому на власний розсуд і ризик додав до заздальгідь підготовленого тексту прохання "вместо Малороссийской коллегии учинить генеральный суд в седми персонах". Однак, майже водночас до столиці прибули козаки Стародубського полку Сухота і Ломака, а також давній недоброчливець Павла Полуботка священник Гаврило з Любеча, які від імені мешканців краю просили захисту від старшинської сваволі (Полуботок стверджував, що їх навмисно підслала Малоросійська колегія). Саме ці обставини й послужили приводом для допиту Полуботка, Савича та Чарниша, що відбувся у вересні 1723 року в Таємній канцелярії. Як засвідчив опублікований Миколою Костомаровим протокол допиту, вони загалом гідно витримали це випробування. Разом з тим, аби краще зорієнтуватися у становищі на Україні й настроях місцевого населення, Петро I вирішив відрядити туди із спеціальною місією свою довірену особу О. Рум'янцева. Але обкладені зусібч "пани малоросійські" не дрімали, таки дізналися про це від щедро винагороджених сенатських піддячих і встигли попередити та належним чином проінструктувати старшину.

Тим часом, події в Україні розгорталися своєю чергою. Залишені Полуботком у Глухові "правители войскових дел й порядков" генеральний осавул В. Жураківський і генеральний бунчужний Я. Лизогуб почали за дорученням Малоросійської колегії проводити перепис населення і нишком продовжували збирати підписи під чолобитними. Щоб запобігти ймовірним ексцесам під час запровадження Вельяміновим у життя указу від 16 травня 1723 року, київський губернатор Голіцин одержав від царя вказівку "велеть по своему рассмотрению видить в поле всем в Малой России обретающимся полкам й черкасам, под видом осторожности для охранения Украины от татарского нападения". У середині серпня військо вирушило в похід і отаборилося на р. Коломаці, що на Полтавщині. Скориставшись присутністю переважної більшості старшини, миргородський полковник Данило Апостол домігся укладення так званих "Коломацьких чолобитних", які відіграли фатальну роль у долі Павла Полуботка. Старшина скаржилася на зубожіння козаків і посполитих від військових незгод, неврожаїв і обтяжливих "зборів" Малоросійської колегії, знову порушувала питання про звільнення своїх маєтків від оподаткування, визнавала наявність недоліків у галузі судочинства, але запевняла, що в змозі позбутися їх без стороннього втручання, і, нарешті, просила дозволу обрати гетьмана, бо "без гетмана государственные дѣла й войсковые й всякие порядки в належитом не могут быти правлені, й вся Малая Россія, не имѣючи гетмана, в особливої темнотѣ пребивает".

У вересні 1723 року, повернувшись з походу, Данило Апостол передав чолобитні в Генеральну військову канцелярію. Посвячений у плани Павла Полуботка генеральний осавул В. Жураківський наказав новгород-сіверському

сотнику С. Галецькому і сенчанському сотнику К. Криштофенку негайно вирушати у путь, але вони були затримані Малоросійською колегією. Тоді В. Жураківський потай 20 жовтня відправив до столиці військового канцеляриста І. Романовича. У неділю 10 листопада він уже був у Петербурзі й подав "Коломацькі чолобитні" особисто Петру І, коли той після обідні виходив з Троїцької церкви. Цар зайшов переглянути їх до сусідньої кав'ярні "Чотири фрегати", а депутація на чолі з Полуботком чекала попід дверима на царську милість. Це був кульмінаційний момент у справі й долі наказного гетьмана... Далі надамо слово сучаснику, а можливо, й очевидцю: Петро І, "выведши з того кофейного дома, изволил приказать своими устами генералу маэору й гвардії Преображенского полку маэору Андрею Ивановичу Ушакову, з великим гнѣвом й яростію взять под караул полковника Павла Полуботка, судію енерального Івана Чарниша, Семена Савича, писаря енерального, там же при кофейном домѣ стоявших, и всѣх, хто за ими ассистовал, от которых и от всѣх отвязавши своими руками шабли, тот же енерал Ушаков велѣл всѣх, попровадити в замок мурованъй пітербургскій, где, с первого часу порознь всѣ били за караулом посажени; потом по 4 человек случени, а дальй знову недель у килька, поединцем разведени". За ґратами Петропавлівської фортеці крім Павла Полуботка, Семена Савича та Івана Чарниша опинилися також писар Чернігівського полку І. Янушкевич, козак Чернігівського полку І. Рикша, військовий товариш Стародубського полку С. Косович, суддя Гадяцького полку Г. Граб'янка, канцеляристи Генеральної військової канцелярії М. Ханенко та І. Романович, осавул і наказний полковник Переяславського полку І. Данилович, наказний полковник Стародубського полку П. Корецький, бунчуковий товариш Д. Володківський, військовий товариш В. Биковський, а також сини генерального судді Іван і Петро Чарниші - всього п'ятнадцятеро осіб. Учорашні можновладці, "зацні пани", миттєво перетворилися у звичайнісіньких "колодників" - метаморфоза для доби синовбивці Петра І коли не типова, то зрештою досить поширена. Тут, у Петропавлівській фортеці примхлива доля таки звела Павла Полуботка з одним із "мазепинців": десь у сусідньому казематі вже кілька років знемагав А. Войнаровський, якого невдовзі було вислано до Сибіру...

Одразу ж після арешту старшини в їхніх помешканнях було вчинено обшук, а О. Рум'янцев, якому Петро І надав надзвичайні повноваження, виїхав в Україну. Цей спритний офіцер мав певний досвід "спілкування" з українськими опонентами імператора. Але попереджені Полуботком домочадці встигли знищити частину його паперів, а решту вивезли в далекий від Глухова маєток у село Михайлівку, де вони зберігалися ще на початку нашого століття та були обстежені харківським істориком Д. Міллером. В. Жураківський і Я. Лизогуб, з свого боку, розіслали в деякі полки "научительные пункты", як саме зустрічати О. Рум'янцева, і радили врегулювати конфлікти, "награждая обидимых для своей пользы".

Вже 24 листопада Рум'янцев примчав у Глухів, для перестрахи він ув'язнив кількох старшин і разом із своїми помічниками в середині грудня 1723 року почав об'їзд Гетьманщини. Процедура виглядала так. У кожному полковому місці Рум'янцев збирав полкову старшину, сотників, по декілька десятків козаків від кожної сотні, а також магістратських урядників і запитував, чи брали вони участь у складанні чолобитних, чи просили дозволу на обрання гетьмана, чи домагалися ліквідації Малоросійської колегії, чи не заперечують проти призначення на

полковницькі уряди російських офіцерів, чи мають претензії до власної старшини. Не важко здогадатися, що на всі питання, крім останнього, вкрай перелякане і деморалізоване козацтво давало загалом негативну відповідь, ба навіть "широ" дякувало імператорові за "батьківську турботу". Переконавшись у відсутності скільки-небудь широкої та згуртованої опозиції політиці Петра I і заходам Малоросійської колегії, Рум'янцев заарештував і відправив до Петербургу В. Жураківського, Я. Лизогуба, Д. Апостола, С. Галецького, К. Криштофенка, а на їх місця наставив, за вказівкою Петра I, "добрых людей, которые к нынешнему их делу не приставали и желали быть коллегии", - І. Левенця, Ф. Потребича-Гречаного, І. Мануйловича та ін. Водночас було сконфісковано маєтки П. Полуботка, С. Савича, І. Чарниша і Д. Апостола - щоби іншим не кортіло суперечити царській волі.

Рум'янцев регулярно повідомляв Петра I про хід слідства, а цар, у свою чергу, спрямовував його зусилля в потрібному напрямі. Він радив, зокрема, з метою здобуття компромату всіляко заохочувати донощиків, а також добре "пострашать домашних" Павла Полуботка й інших заарештованих старшин. Особливо занепокоїла Петра I інформація про зв'язки Полуботка із Запорожжям і Кримом. Російський резидент у Константинополі І. Неплюєв, посилаючись на відомості, одержані "в секрете" від французького консула, писав буцім-то "приезжали из Украины от некоторых козацких командиров... люди к татарскому главному мурзе Жантемир-бею с жалобами, что у них все прежние привилегии отняты, о чем они били челом в Петербурге, но ничего не успели; поэтому они, украинские жители, желают податься под турецкую протекцию, но без помощи турецкой сделать того не могут, потому что на Украине у них русского войска много". Став у нагоді й донос псковського архієпископа Ф. Прокоповича про зносини Полуботка з Орликом. І хоча будь-яких переконливих доказів віднайдено не було, Петро I заявив, що "Полуботок и прочие ныне здесь явились в великих преступлениях".

Навесні 1724 року відновилися допити в'язнів, і невдовзі їхню справу було передано на розгляд Вишнього суду. Однак до судового процесу не дійшло: головний обвинувачений Павло Полуботок захворів і помер о третій годині дня 18 грудня 1724 року в казематах Петропавлівської фортеці. Поховали наказного гетьмана 29 грудня на цвинтарі церкви святого Сампсонія Странноприїмця за Малою Невою. Решту старшини від неминучої розправи врятувала нагла смерть Петра I, який тільки на місяць пережив Полуботка. 17 лютого 1725 року до Глухова повернулися служники наказного гетьмана, які принесли жалібну звістку про його смерть у казематі. Через кілька днів, 29 лютого, в одній із глухівських церков було відправлено панахиду по Павлу Полуботку. Крапку в цій сумній історії був покликаний поставити Маніфест від 8 лютого 1725 року. Офіційна версія мала суто тенденційний характер - старшині закидалося "скверное лакомство и чинимые к подлому народу обиды и разорения", а царський уряд змальовувався як рятівник знедолених; будь-які згадки про політичні, визвольні змагання Павла Полуботка в цьому документі відсутні. Разом з тим, старшина була звільнена з-під варті, а дещо пізніше одержала дозвіл повернутися до своїх маєтків на Україні, де вже одноосібне порядкувала Малоросійська колегія...

Виступ Павла Полуботка на захист "прав та вольностей", здобутих українським суспільством у ході тривалої виснажливої боротьби, закінчився цілковитою поразкою. Роз'єднане глибокими соціальними суперечностями, на яких вправно

грали російські урядовці, воно виявилось нездатним згуртуватися навколо національно-державної ідеї. Навіть панівна верства Гетьманщини - козацька старшина, стероризована Петром I, часто-густо відмовляла Полуботку в безпосередній підтримці. В історичній перспективі це спричинилося втратою її позицій у політичному житті краю, власного культурного обличчя, поступовим розчиненням у середовищі російського дворянства. Консолідуючу роль за цих обставин могло відіграти хіба що православне українське духовенство, але в особі своїх вищих ієрархів (як-то Ф. Прокоповича) воно остаточно втратило смак до самостійного буття й воліло обіпертися на державну міць Росії. Все це, зрештою, й зумовило поразку Полуботка, як незадовго до нього Мазепи, які, на наш погляд, однаково вболівали за долю Гетьманщини. але дотримувалися різних поглядів щодо форм та методів боротьби, а відтак репрезентували два головні напрямки в українському національно-визвольному русі - автономістичний і сепаратистський.

Можна погодитися з думкою М. Василенка, що "боротьба Полуботка і генеральної старшини проти Малоросійської колегії набувала не вузько-класового, а, так би мовити, державно-класового характеру". Перемога Малоросійської колегії - слухняного знаряддя централізаторської політики Петра I - означала фактичну ліквідацію автономного устрою Гетьманщини, і хоча згодом він начебто відроджувався за Данила Апостола і Кирила Розумовського, це не ставило під сумнів магістральний напрям політики царату в Україні.

Трагічна загибель Полуботка породила цілу низку легенд і переказів, які передавалися з покоління в покоління й справили помітний вплив на розвиток української історичної та суспільно-політичної думки. Насамперед, це стосується так званої промови Павла Полуботка, яку начебто він виголосив у присутності Петра I чи то в момент арешту, чи вже в ув'язненні. Два її варіанти наведені в студії французького історика Ж.-Б. Шерера "Аннали Малоросії або історія запорозьких і українських козаків", виданій 1788 року в Парижі, а також в анонімній "Історії русів". Слідом за переважною більшістю біографів Павла Полуботка, ми вважаємо промову апокрифом, що походив з тих кіл українського суспільства середини - другої половини XVIII ст., які співчували боротьбі наказного гетьмана і вбачали в ньому національного героя. Це скоріше справжній маніфест козацько-старшинського автономізму, яскравий звинувачувальний акт на адресу російського царату, вкладений невідомим автором у вуста Павла Полуботка. Цей історико-публіцистичний твір користувався неабиякою популярністю і в пізніші часи. Миколі Костомарову, зокрема, довелося побачити уривок з нього на портреті, який прикрашав козацьку оселю в селі Монастирище, що на Ніжинщині.

Останні рядки промови перегукуються з іншим переказом, записаним ще Д. Бантишем-Каменським. Мовляв, коли до хворого Павла Полуботка завітав лікар, той відмовився від його послуг і зазначив: "Нащо мені життя, коли я не можу бути корисний Батьківщині". Про це сповістили цареві. Петро I буцімто відвідав Павла Полуботка в Петропавлівській фортеці (який справді містичний збіг – Петро, Павло і Петропавлівська фортеця) і прохав прийняти ліки.

Але Полуботок залишився непохитним: "Ні, государю, ти не в силах уже повернути мені життя, яке згасає. Скоро Петро і Павло стануть на одній дошці перед Богом. Він розсудить їх діла". Пророцтво збулося - через місяць після смерті

Полуботка пішов з життя й імператор. Додамо, що цей сюжет ліг в основу відомої картини В. Волкова.

...На родовому гербі Павла Полуботка зображене серце, хрест-навхрест простролене двома стрілами. Неначе хтось закодував таким чином його трагічну долю. І якщо любові до ближнього в християнському розумінні цього слова Павлові Полуботку часто-густо бракувало, то в любові до рідної землі відмовити йому неможливо.

Оце і є той скарб, що заповів нащадкам Павло Полуботок.

Список використаних джерел та літератури:

1. Анисимов Е. Дыба и кнут: политический сыск и русское общество в XVIII веке. – М., 1999. – С. 38–39.
2. Бабич М. Вышний суд как высшее учреждение Петровской эпохи // Петр Великий и его время: Материалы всерос. науч. конф. – СПб., 1999. – С. 123–125.
3. Василенко М. Павло Полуботок // Україна. – 1925. – № 6. – С. 86–108;
4. Видатні постаті в історії України (IX–XIX ст.): короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети: Довід. вид./ Гусев (кер.кол.авт.), В.П. Дрожжик та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 359 с.
5. Гальковский Н. Наказный гетман Полуботок: исторический очерк. – Лебедин, 1909
6. Горобець В. Павло Полуботок. – К., 2009. – 64 с.
7. Горобець В. Присмерк Гетьманщини. Україна в роки реформ Петра I. – К., 1998. – С. 130–156.
8. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками і доповненнями/ Упор. Й.Й. Брояк, В.Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ ПКФ «БАО», 2004. – 736 с.
9. Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717–1767). – К., 1893. – Ч. 1. (1717–1725). – С. 12, 21, 38, 40, 44, 59; Предисловие // Дневник генерального подскарбья... – С. IV.
10. Інститут російської літератури Російської Академії наук («Пушкінський дім»). [Древнехранилище]. – Перетц, 227. – Арк. 43.
11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України. – Ф. VIII. – Спр. 147м/56. – Арк.106 зв.
12. Коваленко О.Павло Полуботок // Володарі гетьманської булави: Історичні портрети/Автор передмови В.А. Смолій. – К.: «Варта», 1994. – 560 с.
13. Коваленко О. Павло Полуботок – політик і людина. – Чернігів, 1996;
14. Коломацкие челобитные // Киевская старина. – 1890. – Т. 29. – Приложение. – С.102–103;
15. Костомаров Н. Исторические произведения. – К., 1989. – С. 403–425;
16. Лазаревский А. Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским? // Основа. – 1861. – № 8. – С. 9–19.
17. Лазаревский А. Павел Полуботок // Русский архив. – 1880. – Т. 1. – С. 137–209;
18. Модзалевский В. Л. Павел Леонтьевич Полуботок: краткий биографический очерк. – СПб., 1903
19. Полное собрание законов Российской империи. – Т. 5. – № 2887

20. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 124. – Оп. 1 (1710 р.) – Спр. 18. – Арк. 2 зв.–3.
21. Соловьев С. История России с древнейших времен. – Т. 18. – С. 827.
22. Сушинський Б.І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст.. Історичні есе у 2-х томах. Том II (друге, доповнене видання) - / оформ. Чередніченко О.П – Одеса, 2006. – 584 с.
23. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії або історія козаків-запорожців та козаків України або Малоросії. – К., 1994. – С. 283–284.

Олена Русецька
студентка V курсу

Оцінка діяльності гетьмана Павла Полуботка у вітчизняній та зарубіжній історіографії

Постать чернігівського полковника і наказного гетьмана Павла Полуботка доволі відома не лише історикам, а й більш широкому загалу. Цьому, насамперед, слід завдячувати двом аспектам його біографії. Йдеться про так зване «золото Полуботка» – напівміфічну категорію, якою захоплювалися дослідники та усі охочі до легкого і несподіваного збагачення або ж сенсації, та його автономістичну діяльність, спрямовану проти інкорпораційної політики Петра I та ініційованої ним Малоросійської колегії.

В історичній літературі існують різноманітні, інколи досить суперечливі погляди щодо його політичної діяльності. Можна умовно виділити два підходи до оцінки діяльності наказного гетьмана. Підґрунтя одного з них склали національно-патріотичні історичні компіляції XVIII ст. та "Історія русів". Коли Таємна канцелярія засудила Павла Полуботка і його товаришів до довічного ув'язнення та конфіскації всього їхнього майна і оголосила свій вирок, то, як пише про це автор «Історії русів», Полуботок звернувся до царя з промовою, в якій засудив гноблення України. Він говорив, що правота і лагідність, суд і милість суть єдине добро всіх монархів світу сього, і вони мусять бути перші наглядачі та охоронці законів. «Звідкіля ж походить,— говорив далі гетьман,— що ти, о Государю, ставлячи себе понад закони, мордуєш нас єдиною владою своєю і кидаєш у вічне ув'язнення, загорнувши до скарбниці власне майно наше? Провина, на нас стягувана, є лише повинність наша, і повинність свята, у всіх народах так шанована, а жодним чином не законопреступна і до осуду не належна. Ми просили і просимо іменем народу свого про милість до отчизни нашої, неправедно гнаної і без жалю плюндрованої, просимо поновити права наші і привілеї, урочистими договорами затверджені, що їх і ти, Государю, декілька разів потверджував»[4].

За участь в «у всіх військових рушеннях і здобуттях», «за безприкладну ревність нашу до тебе і Росії»,— говорив далі до царя Полуботок,— «стягнули на себе саму зневагу та лютість і, замість подяки і нагороди, вкинуті в найтяжче рабство і змушені платити данину ганебну й незносну, рити лінії та канали і осушувати непролазні багнища, угноюючи все те тілами наших мерців, що впали цілими тисячами од тягот, голоду та клімату». І далі він сказав: «Поневолювати народи і володіти рабами та невільниками є справа азіатського тирана, а не

християнського монарха, який мусить славитися і насправду бути верховним батьком народів» [4].

За переказом, коли Полуботок захворів, то до нього у в'язницю Петро I прислав лікаря. Але Полуботок відмовився з ним зустрітися, сказавши: «Нащо мені життя, коли я не можу бути корисним своєму народові». Тоді до в'язниці прийшов цар і став умовляти в'язня прийняти лікаря. Але Полуботок відповів: «Ні, государю, Ти не в силі вже повернути мені життя, яке от-от згасне... І тоді Петро і Павло обоє стануть на одній дошці перед Богом. Він і розсудить їхні діла» [4].

"Історія Русів" змальовує його як сміливого борця за національну свободу. В домах багатьох свідомих українських патріотів XVIII-XIX ст. висіли портрети Полуботка із зверненими до Петра словами, що їх приписав йому автор "Історії Русів": "Заступаючись За отчизну, я не боюсь ні кайданів, ні тюрми, і для мене ліпше найгіршою смертю вмерти, як дивитися на загальну загибель моїх земляків"[4].

Оцінка Павла Полуботка сформована автором «Історії Русів», він виступає захисником вітчизни своєї, борця за її волю, яка і лягла в основу поглядів авторів перших узагальнюючих праць з історії України — Д. Бантиша-Каменського («Історія Малої Росії») і М. Маркевича («Історія Малоросії»). Бантиш-Каменський вважав Полуботка твердою, сміливою людиною, що був захоплений «полум'яною до вітчизни любов'ю». [4] Говорячи про смерть Полуботка, Бантиш-Каменський писав: «Так помер Полуботок, підприємницький, відважний і твердий у правилах своїх вождь малоросіян»[5] М. Маркевич вважав, що Полуботок був патріотом, любив свій край як рідну матір. Слідом за Бантишем-Каменським і Маркевичем. Т. Шевченко у своїх творах «Сон», «Великий льох», викриваючи гнобительську політику царизму, змальовував Полуботка як «вольного гетьмана», «славного Полуботка», мученика і героя українського народу[6].

М. Костомаров, Я. Шульгін, В. Модзалевський, М. Василенко оцінюють Полуботка як видатного політичного діяча, борця за незалежність України, за інтереси українського народу, як великого патріота своєї вітчизни. За цих умов, як слушно зауважив Іван Крип'якевич, старшина "свою користь... ідентифікував з добром держави і в егоїстичному засліпленні намагалася підкорити собі інші класи - козацтво, селянство, міщанство, не добачаючи, що таким робом руйнує основи державної сили"[7]. Звісно ж, добробут родини Полуботків так чи інакше базувався на визиску посполитих, але водночас енергійні заходи Полуботка стимулювали економічне життя регіону, сприяли його залюдненню, піднесенню промисловості й торгівлі.

Як зазначив М. Василенко, "оцінюючи роль і значення Полуботка в історії України, центр ваги треба класти... на той хід і розвій історичних подій і відносин, який врешті затягнув до себе і Полуботка і справі його надав ширшого значення, ніж його особисті домагання і класові інтереси"[8] Справді, діяльність П. Полуботка припала на переломну добу української історії. Після виступу І. Мазепи Петро I взяв курс на поступову ліквідацію політичної автономії Гетьманщини.

Можна погодитися з думкою М. Василенка, що "боротьба Полуботка і генеральної старшини проти Малоросійської колегії набувала не вузько-класового, а, так би мовити, державно-класового характеру"[8]. Наталія Полонська-Василенко в

книзі "Історія України" відзначає: "В пам'яті українського народу Павло Полуботок залишився як один із улюблених героїв, який боронив українську автономію і заплатив за неї життям»[2].

Досить неординарно оцінює політичну діяльність Полуботка В. Липинський. Історик, високо шануючи людські якості полковника, підкреслював притаманну йому порядність і чесність. Але з погляду шкідливості для України "соціально-революційного методу в політиці", який для побудови Української держави, на думку науковця, є безнадійним, дослідник критично оцінює політичну боротьбу наказного гетьмана, зазначаючи, що обраний після смерті твердого консерватора Скоропадського на гетьманство "...реформатор і поступовець Полуботок потрапив і загинув в московській тюрмі. Хоч це і дало ореол Полуботкові..., але реальна державність українська на цьому втратила, бо була по смерті гетьмана Скоропадського зведена майже ні нащо"[7].

Я.Шульгін, О.Єфименко та В.Модзалевський критикують соціальну політику козацької старшини. Їхні погляди багато в чому перегукуються з офіційними звинуваченнями, висунутими російським урядом на адресу Полуботка в маніфесті від 8(19) лютого 1725 р., де також ішлося про великі кривди, заподіяні простому народові старшиною, тяганиною в судах, обтяжливими податками, поверненням козаків у підданство, примусовим продажем горілки тощо.

Історики, що належали до народницького напрямку в історіографії, з'ясовуючи мотиви вчинків Павла Полуботка, акцентували увагу на його належності до старшинської верстви, його особистих рисах, соціальній політиці Гетьманату наприкінці XVII — початку XVIII ст. Дії наказного гетьмана вони мотивували тим, що він дбав як про вузькостанові інтереси панівної верстви Гетьманату, так і про свої власні. Це давало підстави зображувати Полуботка лише як "хижого і наполегливого користюлюбця"[7].

О. Лазаревський у 1861 р. опублікував статтю «Говорил ли Полуботок речь, приводимую Конисским!», а в 1880 р. — спеціальну монографію «Павло Полуботок». Заперечуючи вірогідність промови Полуботка, Лазаревський разом з тим вважав, що він діяв лише в інтересах панства і щодо народу дозволяв собі такі ж насильства, як і останні. «Полуботок, — робив висновок Лазаревський, — якщо й був героєм, то героєм одного тільки шляхетства, — народним героєм він не був і не міг бути»[7]. Так, потрібно сказати що тогочасні документи змальовують Полуботка насамперед як неперебірливого в засобах господаря-державця. Відомо, що саме на цій підставі О. Лазаревський відмовляв йому в будь-яких громадянських цнотах. Цей категоричний присуд, утім, не враховував історичних реалій та уявлень, що домінували натовді в суспільній свідомості. Справжня "гонитва за землею", що розгорнулася на Лівобережній Україні на зламі XVII - XVIII століть і неминуче призвела до поглиблення соціальної нерівності, була об'єктивно зумовлена розвитком товарно-грошових відносин.

Дан Берес у праці «Гетьмани України – Руси» засуджує гетьмана. І говорить що, саме він повів 20-тисячне козацьке військо в Московію, але не на штурм імперії, а – копати канали на Ладозі і в Петербурзі, де половина козаків померли від холоду, голоду і хвороб. Померли як раби, виконуючи не лицарську – а рабську повинність, накинуту їм наказним гетьманом[1].

Дискусію навколо проблеми ролі й місця Полуботка в українській та зарубіжній історії досі не завершено і, на нашу думку, сприяти її успішному розв'язанню може лише об'єктивне, неупереджене дослідження різних аспектів його діяльності. Незаперечним фактом є те, що пріоритетне місце при цьому має належати вивченню його державно-політичної діяльності в ранзі наказного гетьмана України впродовж 1722-1723 рр.

І, нарешті, легенда про Полуботкові мільйони (чи мільярди?), цілком несподівано реанімована у наш час. Охочих посмакувати цією дразливою справою адресуємо до численних публікацій, що буквально заповнили сторінки столичних і провінційних часописів. На нашу думку, перш ніж здійснити галас навколо цієї запутаної історії та ганьбитися на весь світ, домагаючись якихось зізнань від англійських банкірів, не завадило б поміркувати: а чи мають під собою ґрунт наші претензії, коли в Україні досі ніяк не увічнено пам'ять Павла Полуботка, а прах його спочиває далеко від Батьківщини, коли в Любечі й далі руйнується від часу та нашої байдужості кам'яниця.

...На родовому гербі Павла Полуботка зображене серце, хрест-навхрест простролене двома стрілами. Неначе хтось закодував таким чином його трагічну долю. І якщо любові до ближнього в християнському розумінні цього слова Павлові Полуботку часто-густо бракувало, то в любові до рідної землі відмовити йому неможливо.

Оце і є той скарб, що заповів нащадкам Павло Полуботок.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дан Берес. Гетьмани України – Русь. <http://pravoslavnu.narod.ru/getman.htm>
2. Грушевський М. С.. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Упор. Й. Й. Боряк, В. Ф. Верстюк. — Донецьк: ТОВ ПКФ «БАО», 2004. – 736 с.
3. Життя Павла Полуботка в українській історіографії // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. Вип.5. –Донецьк, 2000. – С.85-93
4. «Історія русів». <http://uk.disser.com.ua/contents/3929.html>
5. Павло Полуботок. <http://www.bukinfo.cv.ua/index.php.mcmd=printnews>
6. Микола Маркевич. Історія Малої Росії. М. – 1842 - 1843, http://www.library.kr.ua/elib/markevich/tom4/malor_10.html
7. Політична еліта гетьманату в її ставленні до владних змагань уряду Петра І. http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid
8. Рибалко І. К. Історія України. частина перша. – К.: Основа, 1995. <http://ru.wikipedia.org/wiki>

Ярослав Ткачук
студент V курсу

Майже апостольська дуель: Павло проти Петра

Первоверховні апостоли Петро і Павло – постаті, що у православній свідомості сплелися в стійкий диптих, насправді, різні за вдачею люди, які прожили різне життя й померли різною смертю. Петро був сином рибалки Іони, коли виріс, також став рибалкою, як і його брат Андрій.

Петро – один із перших і улюблених учнів Ісуса Христа, його вірний супутник, очевидець Преображення та багатьох чудес. Він знав, що таке слабкість, яка змушує зректися свого Вчителя, проте знав також, що таке щире каяття. Петра часто називають «апостолом для іудеїв». Більше того, зважаючи на Послання апостола Павла до галатів, Петро довгий час був переконаний, що Блага Вість призначена передусім і ледь не винятково для іудеїв. Через це Петро і Павло навіть мали незгоду між собою, коли обидва перебували в Антіохії. Більшість своїх апостольських подорожей Петро здійснював із Єрусалима територіями сучасного Близького Сходу та Східного Середземномор'я, проте загинув він у Римі на хресті. Причому, згідно з переказами, попросив повісити його вниз головою, оскільки вважав себе негідним прийняти смерть подібно до Господа.

Павло, хоча також був іудеєм, мав від народження римське громадянство, що могло бути лише за умови досить високого соціального статусу родини. Павло виріс в одному з осередків елліністичної культури, але вихований був у традиціях фарисейського благочестя, вивчав “Тору” та її тлумачення, готувався стати рабином. Павло ніколи не бачив Ісуса Христа за життя і був одним із найзапекліших гонителів перших християн. Чудесне навернення Павла сталося вже після загибелі первомученика Стефана. На відміну від Петра, Павло звертав свою проповідь насамперед до язичників і, всупереч Петрові, вважав непотрібним для новонавернених християн приймати релігійні звичаї та обряди іудаїзму. Апостольські подорожі Павла охоплювали майже все Середземномор'я, а його проповіді зворушували серця не тільки простих людей, але й книжників, і знаті. Подібно Петру, Павло прийняв мученицьку кончину в Римі за часів правління Нерона, проте як римського громадянина Павла не розіп'яли, а обезглавили.

Проте їхня однакова відданість Ісусу Христу та надзвичайна важливість обох в утвердженні християнства поєднали Петра і Павла в неподільний образ двох «стовпів Церкви», пам'ять яких шанують в один день, а присутність на іконі чи картині одного наче обов'язково вимагає зображення іншого поруч або на іншій половинці диптиху. Навіть у католицизмі подібна симетрія має велике значення.

У такому ж диптиху сплелись й інші Петро і Павло. Різні за походженням, долею й характером, які прожили різні життя, з різними поглядами на нього. Їх пов'язала любов. Одного, до знедаланої неньки України, іншого до, плеканої ним, коханої імперії.

Петро І Олексійович (1672-1725) – Московський цар (1682-1721), імператор Всеросійський (1721-1725), молодший син царя Олексія Михайловича від другого шлюбу з Н.К.Наришкіною. Після смерті старшого брата Федора Олексійовича Петра разом із братом Іваном було проголошено царями-співгосударями, за регентства їхньої сестри Софії Олексіївни. У серпні 1689 після спроби вчинити державний переворот її було позбавлено влади і заслано в монастир. З цього часу Петро І став фактично, а після смерті Івана (1696) і юридично єдиноначальним правителем, монархом.

Павло Полуботок – наказний гетьман України (1722-1724), народився в заможній козацько-старшинській родині, ймовірно в Чернігові, близько 1660 року. Відомо, що його дід Артемій був сотником чернігівського полку, ще за часів гетьмана Д.Многогрішного. Батько – Леонтій Полуботок дослужився при гетьману Самойловичу до полковника переяславського та генерального бунчужного.

Полуботки мали родинні зв'язки з Самойловичами. Ось чому гетьман Мазепа, який ворогував колись із гетьманом Самойловичем, хоч і підтримував сина переяславського полковника Павла Полуботка, випускника Києво-Могилянської колегії, проте подеколи остерігався його. До того ж, на Павла Полуботка впала підозра, ніби він тримав спілку з гадяцьким полковником Михайлом Самойловичем (племінником колишнього гетьмана), який намагався створити опозицію Мазепі й активно інтригував проти нього в Москві. І тільки з великими труднощами завдяки заступництву впливового миргородського полковника Д.Апостола Полуботок уник страти. Старшинський суд лише позбавив майбутнього наказного гетьмана та його батька всіх маєтностей, по суті перетворивши їх на жебраків. А батька ще й усунули з посади переяславського полковника...

Втім, згодом сам Мазепа допоміг Павлові Полуботку стати на ноги. У 1706 році по смерті полковника Лизогуба призначив – полковником чернігівським.

Але, навіть обійнявши цю посаду, Павло Полуботок не перестав ненавидіти Мазепу і вважати його за особистого ворога. Хоч це, мусимо зауважити, до якихось різких випадів проти гетьмана не призводило. Та коли Мазепа перейшов до стану Карла XII, Павло Полуботок першим прибув на поклик Петра I, щойно той оголосив скликання Ради козацької старшини, що відбулась у листопаді 1708 року. На цій Раді він мало не став гетьманом України. Коли І.Скоропадський, шануючи давній звичай, почав відмовлятися від булави, прихильники Полуботка враз висунули його кандидатуру. Проте агенти вже донесли Петрові I, що цей полковник, попри всі особисті незгоди з Мазепою, є по суті, однодумцем *«гізменніка»*. І Петро I не погодився на Полуботка, заявивши, що з нього може вийти *«ще один Мазепа»*.

Судячи з усього, Полуботок цареві цього не забув. Хоч обрання Скоропадського сприйняв спокійно. За цього гетьмана він і далі був полковником чернігівським і в опозицію до нього не став. Скоропадський цінував це. Відтак помираючи, він офіційно передав свої повноваження Павлові Полуботку, призначивши його на посаду наказного гетьмана. Саме Полуботок розглядався як основний претендент на гетьманську булаву. Проте, потрібен був ще дозвіл царя на вибори. Полуботок послав по нього своїх представників. Козаки Петра I в столиці не застали й змушені були наздоганяти його аж в Астрахані, куди той подався на чолі війська, що рушило в Перський похід. Але потрібного дозволу так і не дістали. Цар зволікав. Заявив, що мова про це можлива лише після походу. З тим посланці Полуботка й повернулись в Україну.

Тим часом на ім'я Павла Полуботка в Глухів надійшов указ такого змісту: *“Наше императорское величество указали Малую Россию, до избрания другого гетмана, по прошению вашему, ведать и все той Малой России управление чинить по правам Малороссийского народа вам и генеральной старшины обще, токмо во всех делах и советах и в посылках в Малую Россию универсалов иметь вам сношение и сообщение со определенным для охранения народа Малороссийского бригадиром нашим Вельяминовим”*.

21 липня 1722 року до Глухова прибув бригадир Вельямінов і одразу ж приступив до виконання своїх обов'язків. Безпосередні функції Малоросійської колегії були окреслені, щоправда тільки в загальних рисах, спеціальною інструкцією від 16 травня 1722 року. Вони, зокрема, полягали в розгляді скарг і апеляцій на

рішення адміністративних та судових установ Гетьманщини, контролі за діяльністю Генеральної військової канцелярії, збиранні податків, захисті козаків і посполитих від надмірного *“отягощення роботами й трудностями”* з боку старшини. Водночас Вельямінов одержав право на власний розсуд втручатися в будь-яку сферу життя краю.

Малоросійська колегія почала діяти в період міжгетьманства, коли козацько-старшинська адміністрація була позбавлена належного керівництва. Скориставшись цією обставиною, Вельямінов, аби підкреслити свою зверхність, почав зноситися з Полуботком не звичайними в подібних випадках «промеморіями», а указами, як з підлеглим. Свідомо провокуючи заворушення (а підстав для невдоволення таки було чимало), Вельямінов закликав населення подавати в колегію скарги на місцевих панів і урядників. Хоч царський уряд ставив справу так, ніби всі ці зміни повинні встановити кращий порядок та захистити населення від старшинських утисків, проте насправді нові великоруські правителі не принесли жодного порядку, ні полегшення населенню; навпаки, зловживання та всякого роду утиски населення посилювалися ще більше, і всі шкодували, що нікому постояти за народ, за українські права та вольності – немає голови, немає гетьмана.

Напевно, Полуботок відчув, що земля захиталася в нього під ногами. Знайти спільну мову з Вельяміновим ніяк не вдавалося, і він зважився на контрнаступ. Разом із генеральною старшиною в другій половині вересня 1722 року Полуботок звернувся до Сенату зі скаргою на зловживання з боку Малоросійської колегії. Посланці Полуботка (Д.Володьківський та І.Холодович) повезли в Москву ще й конфіденційні листи наказного гетьмана до російських вельмож *“с прошением милостивого патронского ходатайства”*. 26 листопада надійшла на диво лагідна відповідь. Сенат задовольнив прохання Павла Полуботка і скасував деякі рішення Малоросійської колегії. Збитий з пантелику Вельямінов, однак, відмовився виконувати сенатський указ *“до повторной его величества резолюции”*. У цій непевній ситуації Полуботок спробував розвинути успіх. У середині грудня 1722 року він відновив клопотання про обрання гетьмана і без погодження з Вельяміновим видав важливий універсал, об’єктивно спрямований проти демагогічної політики Малоросійської колегії: *“Полковникам всем в полках своих перестерегать накрепко, чтобы зостающее не показувало никакого самовольства против своих владельцев, а где бы от каких-нибудь подданных могло происходить легкомысленное самовольство и противность, то оных брать в тюремное заключение и по рассмотрении вины карать нещадно”*. Вельямінов зрозумів цей маневр, викликав до себе Полуботка й учинив тому справжній рознос: *“Я бригадир и президент, а ты что такое передо мною? Ничто. Вот я вас согну так, что и другие треснут. Государь указал переменить ваши давнины и поступать с вами по-новому!”*

Чудово розуміючи, що вирішальне слово залишається за Петром I, обидві сторони напружено чекали на його повернення з Персії.

На Різдво у Глухові одержали відомості, що цар уже в дорозі й незабаром прибуде до Москви.

Наприкінці січня 1723 року Вельямінов виїхав до Москви для особистого звіту Петру I про становище в Україні й діяльність Малоросійської колегії. Навздогін

йому Полуботок відправив шістьох *“ординованих от всей Малороссии нарочних посланников”*: В.Кочубея, С.Гамалію, Г.Габ’янку, П.Войцеховича, І.Холодовича та І.Доброницького. Вони повезли чолобитні про обрання гетьмана й заміщення вакансій генеральної старшини та полковників. У березні стало відомо, що цар, уникаючи відповіді на ці прохання, невдовзі збирається вирушати з Москви до Петербургу. Стурбований Павло Полуботок наказав посланцям їхати слідом і запропонував генеральному осавулу В.Жураківському, який перебував у Петербурзі, підключитися до клопотань *“за общенародный всей отчизни интерес..., а в особенности об избрании гетмана”*.

Доля гетьманського уряду, а відтак і української державності була вирішена під час зустрічі Петра I з бригадиром Вельяміновим. Коли Петро I зробив резолюції по кожному з 12 *“пунктів”* доповідної записки президента Малоросійської колегії, які були зведені в указі від 16 квітня 1723 року і отримали назву *“Дванадцять пунктів Вельямінова”* – відтепер Малоросійська колегія була вже не контрольною російською інституцією, а власне українською управою. Слово Петро I одразу ж підкріпив ділом: на вільні полковницькі уряди призначалися російські офіцери, а козацьке військо було підпорядковане фельдмаршалу Голіцину.

Власноручна резолюція Петра I на десятій *“пункт”* Вельямінова, в якому йшлося про згаданий вище універсал Павла Полуботка від 13 грудня 1722 року, безпосередньо торкалася наказного гетьмана та інших представників генеральної старшини: *“Для ответа быть сюда Полуботку, Савичу и Чернышу (а когда сюда придут, то на их место выбрать добрых коллеги тамошней)”*. Тим трагічніше виглядають подальші спроби Павла Полуботка досягти поставленої мети. 22 травня 1723 року він отримав виклик до Петербургу, але через два дні знову спорядив депутацію до царя, причому порадив посланцям звернутися за допомогою до цариці Катерини. Полуботок прагнув виграти час, намагався за всяку ціну згуртувати козацьку старшину на захист колишніх *“прав та вольностей”*. Терміново готувалися дві чолобитні – одну мали підписати генеральна старшина і полковники, другу – полкова старшина і сотники. Задля цього Полуботок запросив їх до Глухова, але переважна більшість старшин під різними приводами ухилилися від участі в цій сумнівній справі. Далі, особливо після повернення Вельямінова, зволікати з від’їздом було небезпечно, і 13 червня 1723 року Полуботок, генеральний писар С.Савич і генеральний суддя І.Чарниш у супроводі компанійців та слуг вирушили в дорогу. За кілька днів перед тим, 7 червня Полуботок поквапом дописав кілька рядків до свого *«тестаменту»*, але розшифрувати їх на напівзотлілому аркуші паперу історикам не поталанило...

3 серпня, після двотижневої зупинки в Москві, вони дісталися Петербургу, але розминулися з кур’єром, який поспішав до Глухова з царським указом від 23 червня 1723 року. Цей документ фактично зводив нанівець усі наміри й домагання Павла Полуботка: *“Как всем известно, что со времен первого гетмана Богдана Хмельницкого, даже до Скоропадского, все гетманы явились изменниками, и какое бедствие терпело от того наше государство, особливо Малая Россия, как еще свежая память есть о Мазепе, то и надлежит приискать в гетманы весьма верного и известного человека, о чем и имеем мы непрестанное старание; а пока оный найдется для пользы вашего края определено правительством, которому*

велено действовать по данной инструкции; и так до гетманского избрания не будет в делах останковки, почему о сем деле докучать не надлежит”.

Тим не менше, гра тривала, і під час зустрічі з Полуботком, Савичем та Чарнишем 6 серпня 1723 року цар вів себе цілком коректно. Це підбадьорило наказного гетьмана, і 13 вересня він наважився подати урядові чергові чолобитні, причому на власний розсуд і ризик додав до заздальгідь підготовленого тексту прохання *“вместо Малороссийской коллегии учинить генеральный суд в седми персонах”*. Однак, майже водночас до столиці прибули козаки Стародубського полку Сухота і Ломака, а також давній недоброзичливець Павла Полуботка священник Гаврило з Любеча, які від імені мешканців краю просили захисту від старшинської сваволі (Полуботок стверджував, що їх навмисно підіслала Малоросійська колегія). Саме ці обставини й послужили приводом для допиту Полуботка, Савича та Чарниша, що відбувся у вересні 1723 року в Таємній канцелярії. Як свідчить опублікований Миколою Костомаровим протокол допиту, вони загалом гідно витримали це випробування. Разом з тим, аби краще зорієнтуватися у становищі на Україні й настроях місцевого населення, Петро I вирішив відрядити туди зі спеціальною місією свою довірену особу О.Рум'янцева, щоб той на місці провів опитування, чого хочуть козаки і населення: збереження старих українських порядків, як Полуботок зі старшиною, чи введення московських порядків, як стародубці; водночас з тим доручалось йому зібрати відомості про несправедливості, які чинились народу старшиною.

Довідавшись про це, Полуботок зрозумів, до чого хилиться справа і чим вона може скінчитися. Румянцев з Вельяміновим легко могли одержати від населення такі відповіді, які їм були бажані, особливо в момент, коли Україна залишилась без своїх керівників – старшин. Перед грізним московським начальством населення здебільшого давало б такі відповіді, які їм показувались, і таким чином уряд одержав би багато голосів за введення в Україні московських порядків, – особливо якби при цьому подавалась надія на повернення населенню земель, захоплених старшиною. Не маючи можливості виїхати з Петербурга особисто, Полуботок послав своїх людей в Україну з інструкціями, як тримати себе при опитуванні про старшинські несправедливості, яке буде вести Румянцев, які відповіді давати на його запитання і таке інше.

У середині серпня військо вирушило в похід і отаборилося на р.Коломаці, що на Полтавщині. Скориставшись присутністю переважної більшості старшини, миргородський полковник Данило Апостол домігся укладення так званих *“Коломацьких чолобитних”*, які відіграли фатальну роль у долі Павла Полуботка. Старшина скаржилася на зубожіння козаків і посполитих від військових незгод, неврожаїв і обтяжливих *“зборів”* Малоросійської колегії, знову порушувала питання про звільнення своїх маєтків від оподаткування, визнавала наявність недоліків у галузі судочинства, але запевняла, що в змозі позбутися їх без стороннього втручання, і нарешті, просила дозволу обрати гетьмана.

У неділю 10 листопада *“Коломацькі чолобитні”* були подані особисто Петру I, коли той після обідні виходив з Троїцької церкви. Цар зайшов переглянути їх до сусідньої кав'ярні *“Чотири фрегати”*, а депутація на чолі з Полуботком чекала під дверима на царську милість. Це був кульмінаційний момент у справі й долі наказного гетьмана... Далі надамо слово сучаснику, а можливо, й очевидцю: Петро I,

“выведши з того кофейного дома, изволил приказать своими устами генералу маэору и гвардіи Преображенского полку маэору Андрею Ивановичу Ушакову, з великим гнѣвом и яростію взять под караул полковника Павла Полуботка, судію енерального Івана Чарныша, Семена Савича, писаря енерального, там же при кофейном домъ стоявших, и всѣх, хто за ими ассистовал, от которых и от всѣх отвязавши своими руками шабли, тот же енерал Ушаков велѣл всѣх, попровадити в замок мурованъй пітербургскій, где, с первого часу порознь всѣ били за караулом посажени; потом по 4 человекъ случени, а далѣй знову недель у килька, поединцем разведены”.

Велів заарештувати також усіх, хто брав участь у складанні коломацьких пунктів, і прислати їх до Петербургу.

Під час арешту Павло встиг виголосити промову адресовану Петру: *“Знаю і бачу, царю, що ви хочете згубити мою батьківщину по злісних наклепах гордого Меншикова; ви вважаєте себе понад усіма законами і хочете знищити всі привілеї, урочисто стверджені вашими попередниками і вашою величністю; ви хочете підкорити сваволі народ, котрого свободу самі визнали; ви, не вагаючись, посилаєте того на важкі й принизливі роботи, приневолюєте козаків, неначе рабів, копати канали у ваших володіннях; а що для нас найобразливіше – позбавляєте нас нашого права обирати вольними голосами гетьманів і інших старшин; натомість полишити суддям із нашого народу владу судити своїх співвітчизників, ви настановили нам суддями великоросів, які не знають, або вдають, що не знають, наших прав і привілеїв і повсюдно всіма способами нас неволять і ображають. Невже, відмовляючи нам в правосудді, ваша величість сподівається знайти в бога віддяку за все, що він вам посилає? Ви осліплені величчю і могутністю, яку послали вам щедроти божі, а не думаєте про боже правосуддя. Дозвольте, ваша величість, сказати вам в останнє, що ви не матимете ніякої користі від розору цілого народу: адже яка то слава владарювати силою і карами над нікчемними рабами, аніж бути главою і батьком такого народу, який би за всі ваші благодіяння завжди був би готовий пожертвувати всім і пролити кров задля вашої користі і слави. Знаю, що мене, за московським звичаєм, чекають кайдани, що мене кинуть у похмуру темницю на голодну смерть, та мені все одно: я промовляю від імені своєї батьківщини і добровільно віддаю перевагу лютій смерті перед жахливим видовищем доконечного розорення мого краю. Подумайте, великий царю, і знайте, що ви колись складатимете звіт панові всіх панів за несправедливості, які спричиняєте народу, взятому під свою опіку”.*

Не маючи підстав для обвинувачення Полуботка за його політичну діяльність – оскільки він керувався, очевидно, бажанням блага своїй батьківщині – проти нього почали слідство на основі його управління полком і господарських справ – несправедливостей щодо населення і козаків, які тоді водились за кожним із старшини: у скуповуванні козацьких земель, незаконному закріпаченні і т. ін. Навесні 1724 року відновилися допити в’язнів, і невдовзі їхню справу було передано на розгляд Вишнього суду. В ув’язненні Полуботок тяжко захворів, дізнавшись про це Петро I сам прийшов до нього, просив пробачити і лікуватися, щоб відвернути смерть. Однак Полуботок не прийняв цієї запізнілої царської ласки і відповів: *“За невинні страждання мої і моїх земляків будемо судитися у спільного і*

безстороннього судді, Бога нашого: скоро постанемо перед ним, і він розсудить Петра і Павла”.

Однак до судового процесу не дійшло: головний обвинувачений Павло Полуботок знесилений хворобою помер о третій годині дня 18 грудня 1724 року в казематах Петропавлівської фортеці. Поховали наказного гетьмана 29 грудня на цвинтарі церкви святого Сампсонія Странноприїмця за Малою Невою.

Смерть Полуботка у в'язниці справила глибоке враження в Україні, особливо серед старшини. Полуботка прославляли як героя-мученика за Україну, за справедливе життя її синів та дочок.

Після смерті Павла, Петро продовжив показувати свою підлотність, яка полягала не тільки в тому, що він позбавив Україну її законного уряду, а й у тому, що російська пропаганда ще по смерті Полуботка поширювала версію, ніби він та інші українські урядовці зверталися до царя з вимогами поліпшити їм власне становище, допоминалися винагород та маєтностей, а простий народ усіляко визискували. Отож, він, цар-батюшка, і став на захист цього народу від *«ізмєнніка Полуботкі»*. Та пророчі слова Павла збулись, і недовго судилось Петру, ходити після Павла по землі, бо за місяць безсторонній суддя, забрав судити – Павла і Петра.

Список використаних джерел та літератури:

1. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та духовні портрети: Довідн. Вид. / В. І. Гусєв (кер. кол. авт.), В. П. Дрожин, Ю. О. Калінцев, О. Г. Сокирко, В. І. Чернівський. – К.: Вища шк., 2002. – 339 с.: іл.
2. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Укладачі Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 736 с.
3. Історія Русів / Пер. І. Дрога; вступ. С. В. Шевчука. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 318 с.
4. Коваленко О. Павло Полуботок // Володарі гетьманської булави. – К., 1995. – С. 499 – 524.
5. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України в образах її вождів і полководців XV-XIX ст. Історичні есе у 2-х томах. Том II. (Друге, доповнене видання). – / Оформл. Чередниченка О. П. – Одеса, 2006. – 584 с.: іл.

Інтернет ресурс:

1. Апостоли Петро і Павло шляхи вірного учня і лютого гонителя // <http://black-list.com.ua>
2. Блаженніший Митрополит Володимир. Первоверховні апостоли Петро і Павло // <http://archivorthodox.org/>
3. Катерина Усачова Апостоли Петро і Павел: іконографічна єдність // <http://orthodoxu.org.ua/uk/bogoslovyu>
4. Литвин В. М. Реформування державного устрою Гетьманату урядом Петра I в 20-х роках XVIII ст. // http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/

5. Петро І Олексійович // <http://wapedia.mobi/uk>
6. Полуботок Павло Леонтійович // <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Ястребов О. Ваші вольності ліквідувати наказано // <http://nastorozhi.vox.com.ua/>.

Марина Гончар
студентка V курсу

Скарби Павла Полуботка

Історія нашою держави частенько підкидає нам цікаві, часом навіть «білі, отаємнічені» сторінки, яким не завжди можна знайти логічне, підтвержене документально пояснення. Та гадаю, що це не тільки відкриває нове поле для діяльності істориків, а й підживлює інтерес до історії в широкого загалу. Найбільше таємниць (та й уваги) привертають до себе пошуки захованих, часом втрачених, скарбів. Не одне десятиліття не вщухає дискусія довкола золотої карети (яка на думку ОЧЕВИДЦІВ потонула у річці Смотрич), скарбів Довбуша, Сагайдачного, «Золота Партії». Не стали винятком й скарби Павла Полуботка, які ще більше підживлюють інтерес, коли українець вдавшись до математичних підрахунків підсумовує скільки ж дістанеться йому, на випадок існування того таки скарбу.

Отож, правда це чи міф, питання залишається відкритим, кожен сам визначає для себе – вірити цьому, чи залишити в історії як ще одну легенду.

Ми кажемо, що скарб є, складає фантастичну суму з багатьма нулями, і працює на групу сучасних банків, господарі яких походять з однієї Середземноморської країни. Отже, по порядку.

Павло Леонтійович Полуботок (1660-1724) народився на Чернігівщині в заможній і впливовій козацько-старшинській родині. У липні 1722 р., після смерті І. Скоропадського, П. Полуботка уповноважили стати наказним гетьманом і очолювати Військову Генеральну Канцелярію.

Під час Астраханського походу Петра І П. Полуботок добився від Сенату розпорядження для Московської колегії, щоб вона ознайомила гетьмана зі своїми планами й узгоджувала свої дії з українською адміністрацією. Крім цього, наказний гетьман реформував судову систему, що послаблювало владу московського уряду в Україні, реорганізував суди на засадах колегіальності, заборонив хабарі, призначив інспекторів для нагляду за виконанням його наказів, сам розв'язував усі скарги на адміністрацію.

Зміни в Україні були не до вподоби московському уряду. У липні 1723 р. в Таємну канцелярію надійшов лист Феофана Прокоповича. Посилаючись на письмове донесення чернігівського єпископа Іродіана, він звинувачував Полуботка в стосунках з колишнім писарем Мазепи Орликом. Для Петра І цього було більш ніж достатньо, щоб розпочати слідство.

У вересні Полуботок, Савіч і Чарниш з'явилися на допит в Таємну канцелярію, а вже в листопаді були заарештовані і направлені до Петропавлівської фортеці. Одночасно з арештом, за наказом Петра І для з'ясування провини заарештованого до України виїхав бригадир А. Румянцев. Йому було велено обшукати весь будинок і маєток арештанта, а також скласти опис його особистого майна. Під час обшуку виявилось, що безвісти зник, що належав Полуботку барило золота... Коли повідомлення про це досягло Петербурга, гетьмана вже не було в живих – не виніс

тяжких умов і жорстоких катувань, Павло Полуботок помер у казематі 18 грудня 1724 року. Поховали його у Петербурзі, поблизу церкви Святого Самсонія.

З «Історії Русів» нам відомий переказ про смерть Полуботка: "Почувши свою смерть, він попросив в'язничних закликати до нього священика, але ті дали знати про те цареві. Петро I прийшов до наказного гетьмана попроситися. Павло Полуботок сказав йому: "Я неприязні до тебе ніколи не мав і не маю і з тим помираю як християнин. Вірю безсумнівно, що за невинне страждання моє і моїх близьких будемо судитися од спільного і нелицемірного Судді нашого, Всемогутнього Бога, і скоро перед нього обидва станемо, і Петро з Павлом там розсудяться". І справді, Петро I помер незабаром після цього у січні 1725 р.

За однією з версій, перш ніж вирушити на зустріч до Петра, гетьман завбачливо закопав золото у надійному місці. Так, історики стверджували, що скарби закопані в селі Підставки Полтавської губернії, на території колишньої садиби місцевого поміщика. Невтомні шукачі скарбів вирішили, що відкрився новий Клондайк, і взялися за лопати, проте знайти золото Полуботка їм не судилося.

Існували й інші версії зникнення скарбу. Згідно однієї з них, гетьман відправив свого сина в Англію з дорученням сховати золото в лондонському банку. На початку минулого століття російський професор Олександр Рубець наводив слова з виявленої в архіві розповіді англійського шкіпера. Йому в 1720 р. випало везти в шхуні з Архангельська до Лондона трьох молодих коренстих українців, двоє з яких насилу втягнули на судно важкий кадівб, і їх дядька-наставника. А в Лондоні шкіпер супроводжував своїх пасажирів як перекладач до Ост-Індської компанії, де один з них, назвавшись сином Полуботка Яковом, зробив вклад на суму 200 тисяч золотих рублів. Зобов'язавшись щороку нараховувати на вклад 4% зі щорічним зростанням суми за рахунок дивідендів, компанія прийняла його на невизначений термін до запитання Яковом або його батьком, або уповноваженими ними особами, або, у разі їх смерті, спадкоємцями. Положення про конфіскацію за давністю років на цей вклад не розповсюджувалося.

Безумовно, Павло Полуботок був однією з найбагатших людей Лівобережжя і, можливо, найспроможнішим вельможею України. Після арешту з казни гетьмана вилучили величезну суму золотих, срібних і мідних грошей. Проте сьогодні стверджують, що було вилучено не все. Звідкись стало відомо, що "у гетьмана було більше золотих і срібних монет".

Характерно, що сподвижник Петра I князь А. Меншиков, старий приятель Полуботка, що добре орієнтувався у фінансових справах того часу, вірив саме цій версії. У всякому разі, після смерті Петра, коли князь виявився фактичним правителем Росії, він направив в Англію офіційний запит про золото гетьмана. Однак позитивної відповіді не одержав.

Через півстоліття після зникнення скарбу Полуботка, ним зацікавився інший російський державний чоловік – князь Г. Потьомкін. Як і А. Меншиков, він запросив лондонські банки про наявність внеску українського гетьмана, але й він домогтися ясності в цьому питанні не зміг.

Однак якісь, нехай і непрямі свідчення про існування внеску Полуботка все-таки існували. У всякому разі, в середині XIX в. якийсь архіваріус звернувся до графа В. Капніста, одруженого на спадкоємиці П. Полуботка, із пропозицією зайнятися пошуками золота, що повинне належати його дружині. Граф не

заперечував, але чесно зізнався, що його бентежить відсутність точних банківських документів.

Нова хвиля інтересу до лондонського спадку гетьмана припала на 1908 р. Ініціатором збору спадкоємців у місті Стародуб на Сіверщині став А. Рубець. За його підрахунками, за минулі 188 років вклад Якова Полуботка виріс і досяг 800 мільйонів рублів. Професор Рубець звернувся до зборів з промовою, в якій він запевняв, що вклад гетьмана в англійському банку дійсно існує, і ці відомості були отримані від особи, яка заслуговує повної довіри.. Згідно останньої отриманої інформації вдалося з'ясувати, щодо одного з англійських банків дійсно дуже давно надійшов вклад з Росії на суму 10 тисяч голландських дукатів, але за умовами зберігання банк відсотки не нараховував.

Обравши відтак із-поміж себе комісію з 25 осіб, на зібрані у складчину гроші ця комісія найняла групу компетентних фахівців для вивчення цього питання, Полуботки послали до Лондона своїх делегатів, які зіткнулися там із суцільним нерозумінням з боку наступників банку, який колись належав Ост-Індській компанії. Службовці, посилаючись на таємницю вкладів, не допустили російських спадкоємців Полуботка до архівів і банківських документів.

Зачитали вони на тому з'їзді й вирізки з газет про те, що в 1840-х рр. англійські агенти нібито розшукували тоді в Росії Полуботків. Але тогочасна преса повідомляла також, що, «за донесеннями англійських консулів, капіталів Полуботка в Лондоні немає» і що від імені російського уряду до англійського банку безрезультатно зверталися по них улюбленець Петра I Олександр Меншиков і фаворит Катерини II Григорій Потьомкін.

У п'ятому числі московського журналу «Вокруг света» за 1976 рік повідомлялося прізвище одного з них — І. Кулябка-Корецький, який, за легендою, загинув у... Англії.

Водночас, ще одна учасниця конференції спадкоємців гетьмана Полуботка І. Шеболдаєва розповіла своєму онукові, що перед Першою світовою війною Кулябко-Корецький усе-таки повернувся з Лондона з «доволі обнадійливою інформацією». А мати цього онука запевняла, що 1937-го її запросили до Зовнішторгбанку СРСР, де з нею розмовляли в присутності працівників тієї установи два англійці, прибулі для розшуку нащадків Павла Полуботка.

Перемовини, утім, несподівано перервалися, а жодних записів щодо них Ін'юрколегія СРСР (установа, яка допомагала в розшуку спадкоємців) начебто не виявила. «Вокруг света» цитував також запевнення тодішнього голови Ін'юрколегії Андрія Коробова: «Ін'юрколегія ще 1958 року через своїх англійських колег, сповістивши посольство СРСР у Великій Британії, намагалася розшукати активи Полуботка в англійському банку й у Казначействі Великої Британії, та всі спроби виявилися безуспішними. «Bank of England» і треджур селісітор (головний скарбник) повідомили, що ніяких даних у них немає». Проте відповідь на запит «Вокруг света» Коробов завершив якимось невпевнено: «Хто знає, можливо, ці документи десь і є».

Вочевидь, професор Рубець читав підписану якимось Грицем Полтавцем публікацію «До сенсації стосовно незвичної спадкової справи» у швейцарській газеті «Four tous» від 22 вересня 1964 року. Адже в ній мовилося: «Заявляючи свої права на мільйон фунтів стерлінгів, покладений 240 років тому в банк Англії,

Радянська Україна може спричинити фінансову катастрофу Великої Британії». Бо, за даними пана Полтавця, за тими умовами гетьмана Полуботка, на які погодилася Ост-Індійська компанія, сума його вкладу «має приносити прибуток 2,25 %, завдяки чому капітал збільшиться вдвічі через 10 років». Полтавець повідомив також і про ще один пункт умови: «У разі смерті самого Полуботка суму може одержати тільки його нащадок по чоловічій лінії й тільки в присутності представника вільної держави».

А копію заповіту, повідомляв пан Полтавець, гетьман віддав своєму синові Остапу, коли той покидав 1723 року Батьківщину, опинившись, урешті-решт, аж у... Південній Америці. Однак 1922 року вже інший Остап Полуботок приїздив, за даними пана Полтавця, із Бразилії на зустріч із послом Української Радянської Соціалістичної Республіки у Відні — розстріляним згодом чекістами сином відомого письменника Михайла Коцюбинського Юрієм, щоб, пред'явивши йому фотокопію Полуботкового заповіту (оригінал якого він поклав до одного з банків), вимагати навзаєм винагороду — «хоч би» 1 % від скарбу свого предка.

Та оскільки, за підрахунками Г. Полтавця, через понад 200 років мільйон фунтів стерлінгів перетворився на... трильйон, то Остап Полуботок претендував мало не на... мільярд британських фунтів стерлінгів. Юрій Коцюбинський негайно ж виїхав доповідати про золото гетьмана Полуботка до тодішньої столиці України Харкова, де його заслухали на президії Центрального виконавчого комітету (так тоді називався радянський замітник парламенту) УРСР й ухвалили рішення про відповідний запит до Англійського банку.

Того ж року, за даними пана Полтавця, у Мар'я Ензендорфі під Віднем із генеральним консулом УРСР зустрівся ще й якийсь Петер, котрий представляв інтереси Остапа Полуботка. А також Роберт Мітчелл з Англійського банку, котрий зазначив, що передусім треба визначити достовірність оригіналу заповіту гетьмана Полуботка, але додав: «Як би там не було, цей документ не має юридичної ваги, оскільки Радянська Україна не є визнана Великою Британією як незалежна держава. Якщо все ж це колись станеться, то варто було би врегулювати питання цієї спадщини полюбовно, адже загальну суму з відсотками, як на здоровий глузд, навряд чи може бути оплачено».

Однак, мабуть, саме стаття у «Four tous» і стала поштовхом до створення 1965 року урядової комісії на чолі зі заступником голови Ради Міністрів УРСР Петром Троньком. Але, як повідомила газета «Літературна Україна» від 9 серпня 1990 року, кінців у справі скарбу Полуботка не вдалося відшукати і їй.

Прошло трохи більше 80 років, і сенсаційне повідомлення про легендарне золото Полуботка знову було опубліковане в низці російських і зарубіжних газет. Автори запиту, який прозвучав в українському парламенті, упевнено заявляли, що золотий вклад, який зберігається в Лондонському банку, гетьман заповідав Україні, коли вона стане незалежною. Уряд УРСР 3 серпня 1990 р. доручив МЗС УРСР, юристам, історикам, управлінню архівів провести дослідницьку роботу, щоб поставити остаточну крапку в справі про спадок українського гетьмана Павла Полуботка.

У центрі уваги українського суспільства гетьман Павло Полуботок опинився в 1990 році з подачі відомого поета Володимира Цибулька. Під час однієї з частих тоді зустрічей української інтелігенції у київському Будинку вчителя, Цибулько з

трибуни розповів про 200 тисяч золотих червінців, які Полуботок на початку XVIII ст. залишив в одному з англійських банків під відсотки.

Слова Цибулька знайшли вдячних слухачів. Україна готувалася до незалежності, у газетах з'явилася довідка експертів “Дойче-банку”, згідно з якою Україна мала найкращі стартові умови для незалежності серед 15 республік СРСР. А тут ще й інформація про те, що кожному з 52 млн. мешканців України може припасти по 38 кілограмів золота – якщо Україні вдасться повернути скарб Полуботка на Батьківщину.

Сам Володимир Цибулько через багато років зізнався, що “золото Полуботка”, як, зрештою, і довідка експертів “Дойче-банку”, були радше вдалим агітаційним кроком, ніж об'єктивною реальністю.

Однак на початку 90-х тема Полуботка не сходила з газетних шпальт. Народні депутати Володимир Яворівський і Роман Іваничук закликали добитися від Великобританії повернення національного багатства. Була навіть створена спеціальна комісія на чолі з академіком П. Троньком, яка відвідала Лондон. Але британці ввічливо відповіли, що ніяких грошей Полуботка у них немає.

Представники «Bank of England», куди зверталися українці, не розповіли всієї правди, хоча й могли б. Річ у тому, що Україна в принципі не може претендувати на золото гетьмана, оскільки Радянський Союз ще у 1986 році відмовився від будь-яких фінансових претензій до Великобританії. Радянські лідери, на відміну від пересічних українців, добре знали про існування скарбу Полуботка, тож, відмовляючись від такої величезної суми, повинні були мати для цього дуже вагомі причини.

Комуністи почали вести переговори з Великобританією про повернення вкладу Полуботка ще у 30-х роках XX ст. Але його сума була настільки гігантською, що виплата цих грошей поставила б Великобританію на грань банкрутства, а відмова сплачувати їх завдала б непоправного удару по репутації країни як надійного фінансового центру. Англіїці намагалися залагодити справу таким чином, щоби вона не отримала широкого розголосу. З радянського боку в переговорах брав участь один із найстаріших членів партійного керівництва СРСР – Анастас Мікоян. Переговори були секретними, будь-які подробиці невідомі досі. Відомо лише, що до початку Другої світової війни СРСР не отримав від Великобританії ніяких грошей.

Натомість величезну послугу СРСР гроші Павла Полуботка зробили після завершення війни. Великобританія, як відомо, була союзником СРСР і надавала значну військову допомогу – йдеться про поставки військової техніки на сотні мільйонів фунтів стерлінгів. Саме грошми Полуботка і заплатив СРСР за ці поставки.

Текст угоди, яку підписали 27 грудня 1947 року Мікоян і англійський посол в СРСР Петерсон, був і справді фантастичним. Саме тому, напевно, знайти сьогодні якісь згадки про нього в радянських виданнях неможливо. Хоча сам Анастас Мікоян, за словами його сина Степана, вважав підписання цього договору головним досягненням свого життя.

Уряд Великобританії відмовився “за деякими винятками від своїх претензій до Радянського Союзу в зв'язку з постачанням і послугами за час Другої світової війни”. За іншими радянськими боргами встановлювалися надзвичайно низькі ставки – 0,5% річних, а для виплат як за ними, так і за позиками, які ще не були

надані, встановлювалася відстрочка погашення 15 років. Натомість Великобританія отримувала 750 тис. тонн кормового зерна, але не безкоштовно, а за цінами, “які сторони узгодили”. Існував ще й секретний додаток до договору, але зміст його також досі невідомий.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. англійці почали виявляти неспокій з приводу пробачених військових боргів і наполягали на укладанні нової угоди, яка б анулювала всі британські та радянські взаємні фінансові претензії, причому як державні, так і з боку приватних осіб.

Цілком можливо, що пропозиція англійців була безпосередньо пов’язана з новим спалахом інтересу до справи про спадщину гетьмана. Тоді про Полуботка була опублікована невелика замітка в “Известиях”. Перспектива судового позову навряд чи могла залишити британських фінансистів байдужими.

Прем’єр-міністр Великобританії Гарольд Вільсон кілька разів спеціально приїжджав до СРСР і під час зустрічей із Мікояном намагався зрушити це питання з мертвої точки. Англійці були навіть згодні пробачити СРСР царські борги. Але до 1968 року все залишалось, як і раніше. Лише 5 січня 1968 року була укладена міжурядова угода “Про врегулювання взаємних фінансових і майнових претензій”. Уряди домовилися не пред’являти один одному претензій ні від свого імені, ні від імені своїх юридичних і фізичних осіб. Але представники СРСР наполягли, щоб в угоду було внесене тимчасове обмеження: угода торкалася тільки претензій, що виникли після 1 січня 1939 року. Вочевидь, радянські лідери розраховували у майбутньому ще раз “подоїти” британців, шантажуючи їх Полуботком.

Виходить, що радянські мудреці щось таки знали, мали на руках документи, і змогли досить успішно шантажувати англійців. Може варто покопатися в московських архівах? Адже сліди тих переговорів і торгів, повинні залишитися як в Росії, так і в Лондоні.

«У цій справі чимало дивних таємниць і документальних провалів, - говорить отаман Американських козаків Сергій Цапенко, – Особливо у частині наївного звернення напівофіційних представників тодішньої української влади, до не зрозумілих до кінця, представників не то англійської влади, не то банківського бізнесу... Гляньте на прізвища переговорників! Поезія! Публіцистика! А де професіонали? Де досвідчені юристи-міжнародники, детективи, спецслужби? В Україні і нині майже нема людей, спроможних на сучасному рівні, вести рівноправні переговори з таких делікатних питань! Що говорити про ТІ роки! Тому, ознайомившись з деякими документами і свідченнями, які досить випадково потрапили у наші руки, ми зрозуміли, що українців просто обманули! Англія не воювала на своїй території. Не пережила окупації. Отже, знайти документальні сліди у такій справі, та ще й з ТАКОЮ гігантською сумою грошей дуже просто! Що ми і постараємося зробити. Офіційно заявляю, що ми маємо справу зі змовою групи міжнародних банківських кіл проти України. Нині розпочалося розслідування. У цій історії можливий новий, дуже несподіваний і сенсаційний поворот»

Великобританії знадобилося ще 18 років дипломатичних зусиль, щоб укласти другий договір про взаємну відмову від претензій, що виникли до 1939 року. Відповідний документ був підписаний під час візиту міністра закордонних справ СРСР Едуарда Шеварднадзе в Лондон у липні 1986 року.

Гроші Полуботка продовжують жити британську економіку й сьогодні.

Шанси отримати їх – хоча б у далекій перспективі – практично нульові. Зважаючи на те, що Росія визнала себе правонаступницею СРСР, Україна могла б пред'явити їй фінансові претензії. Але навряд чи це дасть результат, особливо якщо зважати на безуспішні намагання України повернути вклади українських громадян у колишньому “Ощадбанку” СРСР, а це набагато менші суми.

Найбільша проблема – у тому, що отримати спадщину гетьмана згідно з договором, укладеним 281 рік тому, може лише людина, яка зможе документально довести, що є прямим нащадком Полуботка. СРСР не знайшов такої людини. Немає її і сьогодні...

Список використаних джерел та літератури:

1. Видатні постаті в історії України (IX – XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та духовні портрети: Довідн. Вид./ В.І.Гусев (кер. кол. авт.), В.П.Дрожин, Ю.О.Калінцев, О.Г.Сокирко, В.І.Чернівський. – К.: Вища шк., 2002. – 339 с.:іл..
2. Запорозька Січ. – 2008. – 8 листопада. – С. 8.
3. Історія Русів / Пер. І.Дрога; вступ С.В.Шевчука. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 318 с.
4. Коваленко О. Павло Полуботок // Володарі гетьманської булави. – К., 1995. – С. 499 – 524.
5. Інтернет ресурс: За матеріалами видавничого дому “КоммерсантЪ”
http://www.ukrcenter.com/forum/message.asp?message_id=1015&page=1

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
Історичний факультет
Кафедра історії України**

Кам'янець-Подільська міська організація партії
«НАША УКРАЇНА»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ГЕТЬМАН ПАВЛО ПОЛУБОТОК:
ЛЮДИНА І ПОЛІТИК
(ДО 360-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Збірник матеріалів студентської науково-практичної конференції

**Комп'ютерно-інформаційна лабораторія
історичного факультету Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка**

вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300